

Любов Пшенична

ЧОРНІ ЧЕРЕШНІ

Життєві історії

Рівне

2015

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр)6
П 93

Книга видана за сприяння Дубенської міської ради
відповідно до Програми підтримки національного
книговидання, популяризації української книги та сприяння
книгорозповсюдженню в Рівненській області

Пшенична Л.А.

П 93 Чорні черешні. Життєві історії. Літературно-художнє
видання. – Рівне : ПП Дятлик М., 2015. – 96 с.

Життя – незбагненна мить, але саме воно дає можливість
людині збагнути істинну ціну радощів і печалей, перевірити на
міцність духу, вчить долати труднощі і в своїх високих прагненнях
підніматися над тлінням.

Кожна історія – тест на моральність, чистоту помислів,
правильність життєвого вибору.

Порівнюючи людські долі, вчимося зміцнювати себе у
відстоюванні ідеалів добра, змінюватись у прагненні до доскона-
лості, самоутвердженні та наближенні до Бога.

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр)6

ISBN 978-617-515-196-9

© Любов Пшенична, 2015 р.

ЧОРНІ ЧЕРЕШНІ

Степці хвилюватися категорично заборонено – так сказав лікар. Лежить вона, дивиться у вікно і намагається думати про щось нейтральне, що взагалі не стосується її особистого життя. Ось хоча б про цих горобців, що гойдають черешневу гілку, злітають з неї і повертаються, щоб пощebetати чи поласувати ягідьми, тримаючи їх у дзьобі і ховаючи один від одного.

Через вікно не видно, які ті черешні. Але, певно, такі, як ті, що в Дичучки.

...Черешня стояла, як намальована. Правда, росла трохи далекувато від хати, аж в кінці поля, але Павлина поглядала на неї щоразу із неприхованим задоволенням, бо ще жодного разу не було так багато ягід, як цього літа. Торік занадилися шпаки, але жінка висадила на патику прив'язану ворону, щоб відлякувати пташок-дармоїдів. За зиму з лякачки залишилася одна тільки грудка із присохлим пір'ям, але зграї непрошених гостей не прилітали більше, обминаючи дерево, розцяцьковане чорними намистинами.

Степка й собі задивилася на ті ягоди. Нарвати хоча б у подолок – хай мати залле киплячим молоком та й погодує малечу черешневим супчиком. Голод не тітка. І чого було виїздити з-під Любліна? Мали клопоть землі, двоє вгодованих коней, своє господарство. Аж ось, як грім з ясного неба, оцей указ. Щоб українцям їхати у свою Україну, бо почалася заворуха між поляками й українцями. Батька ніхто не займав, й він нікого. «Але сьогодні тихо, а завтра може бути й лихо», – скрушно вирішив господар і вирушив у дорогу.

Поселилися у половині виділеної хати, бо в другій замешкала інша сім'я. Хата – сама назва, двір необжитий, саду немає. Але є руки, сяка-така худобина, то й злидні відчепляться.

Степка заприятелювала із сусідською дівчиною.

– Тетяно, як гадаєш, невже Дичучці стільки ягід треба? Хіба збідніє, якщо зірвемо кілька жмень? – поділилась якимось з подругою своїми намірами Степка. – Варити геть нема чого. Я ще так-сяк, а менші... Не об'їмо ж її, як гадаєш?

– Та ж певно, – рішуче підвелася Тетяна. – Ходімо...

Степка – худорлява й чіпка, що їй лазити! Ще й не такі дерева обнишпорювала з хлопчиськими задля інтересу. Помалу, з гіллячки на гіллячку, витягнула й Тетяну та й узялася діставати черешні. А вони – налиті, стиглі, так і брызкають соком. Кілька ягід у жменю, кілька в подолок, декілька в рот. Кілька в подолок, кілька в рот.

– Степко, у мене язик уже чорний, еге ж? – запитує Тетяна.

– Ще не дуже, – сміється Степка. – От руки, то вже не відмиєш. Ой, впустила через тебе такі гарні!..

Глянула вниз – і оніміла. Просто під деревом Дичучка стоїть із головою задержтою.

– Добра б вам не було, ворони прокляті! Оце для вас ягоди вродили? Ану, злізайте хутко! Понаїжджало голодранців на наші голови. Та я знайду на вас управу...

Дівчата притьмом спустилися з дерева. Поопускали голови, захникали обидві.

– Тітонько, та ми ж трішечки, ось погляньте! – розтулили подолки.

– Висипайте! Геть усе висипайте! – наказала їм сердито, дивлячись, як викочуються з пелен ягоди у заплучену траву.

«Навіщо ж так? Якби хоч у відро чи полумисок», – роїлися думки у Степчиній голові. А ще пекло нестерпно оте безжалісне слово «голодранці». «Ех, тату, тату! Були людьми, а тепер ким стали? – думає Степка, а сльози розмазуються по всьому обличчі. – От і наїлася, і малих сестричок нагодувала...».

– Тітонько, дайте хоч жмільочку... Малим їсти нічого.

– То я вас що, нагодує? Припленталися з усього світу, а я маю годувати? Ану, геть з моїх очей! – замахнулася корчуватим коренем, що валявся поблизу.

Всю дорогу мовчали, плелись, як побиті, переставляючи неслухняні ноги. І чим ближчою ставала хата, тим важче дівчатам нести образу та пригнічення, а ще важче було стати перед мамині очі. Здавалося, вона відразу здогадається про те, що трапилось.

А тут ще хмара. Висунулася з розколини в міжгір'ї поміж Грядками та Плоскою – важка, неповоротка, насуплена. За якусь мить кресонула блискавицями, сипонула густим, аж непроглядним, дощем. Загуркотіло загрозливо і сердито.

Степка з Тетяною встигли якраз до перших крапель дощу. А тоді хлинула на землю ціла хвиля зі спалахами блискавиць та погрозливим гуркотінням.

Матері Степка таки розказала, зважилася. І незрозуміло було, чому стала хреститися жінка, чого мовчала, перебираючи пальцями пацьорки скатертини, лише час

від часу здіймаючи руки, шепотіла молитви до ікони Божої Матері.

У цей час грім ударив зовсім близько. Здавалося, розкололися земля і небо, а всеспалююча заграва обійняла півсвіту.

– Десь поблизу, – завважила Степка.

– Цить, не накликауй, – пошепки озвалася мати.

Гроза стихла так само несподівано, як і почалася. За півгодини розпогодилося, наче й нічого не було. Виходили зі схованок кури з мокрими хвостами, метушилися гуси, калахкали радісно качки, загледівши нові калюжі.

Степка знічев'я глянула в кінець городу на дерево, яке принесло їм стільки гірких переживань. І остовпіла. Блискавиця влучила у самісіньку маківку черешні і розколола її на дві щепи, що так і стриміли у різні боки. Таки є Бог на світі...

Хотіла побігти до Тетяни, поділитися з нею новиною, але біля самісінького двору вгледіла Дичучку.

– Ой, мамо, певно, сваритися йде! – а сама аж поблідла. Так тоскно, так невтішно стало на душі: це ж не висварила під черешнею, то тепер ще перед матір'ю буде. Плентається по калюжах, бо не всі ще лайки сказала...

Ускочила у дровітню, щоб і роботу якусь робити, і бачити й чути, що сусідка казатиме.

– Пані Дичукова, та простіть уже дівчаткам: то вони не зі зла тих ягід урвали. Їсти нічого, от і спокусилися, – зустріла її мати першою, аби, як та черешня, розрядити сусідчин гнів.

– То я у вас повинна прощення просити... Ви мені простіть: пошкодувала голодним. От Бог і вчинив Свою справедливість. Пошліть Степку зі мною, хай візьме дещо, бо я нести нездужаю...

Дивно було це чути від сварливої і невблаганної сусідки, але вона тепер така збентежена...

Волочить Степка додому на візку цілісінький мішок дорідної картоплі, кусень сала та вузлик борошна, дякує Богові за незвичний подарунок і таку несподівану щедрість старої Дичучки, й сама собі ледь-ледь вірить. Бо хіба це, по-вашому, звичайний день?

...До вечора у бабці Степки знову був серцевий напад. Медсестрички метушилися коло неї і скрушно зітхали: «Чого ж це ви, бабцю, уже сьогодні перехвилювалися?».

Степка ніяково ховала очі, бо хіба цим дівчаткам розкажеш? Винуваті горобці. Та ще, хіба, гілочка черешні.

БАБА ПОМЕРЛА

У хаті нічого не змінилося, хіба що стола винесли у двір і поставили під колодязем, неподалік від кліток з кролями, що перебирали вкотре підстилку та шарахалися од сітки з появою кожної нової людини у дворі, а сказати, що голодні, не могли, і кувікати, як отой капловухий кабанчик, що його зранку закололи, бо дід Антон м'яса ніде не зміг дістати свіжого, та й у витрати зайві залазити не хотів, теж не могли, отож дивилися з кліток голодними очима на курей, що товклися перед порогом,

гребли мокрі грудки на грядці, де ще тільки-но сніг зійшов, але і там не знаходили нічого їстівного, то просувалися в сіни і порядкували самі.

Кожного, хто прочиняв сінешні двері, зустрічали перелякані кури, які вискакували повз прихожого надвір, а за ними якийсь час літало загублене пір'я і гучало кудкудахтання.

Уже коли відхилили хатні двері, то зустрічала побілена двоюрідною сестрою (вже видно було, до чого йдеться) хатня тиша, оббиті покривалам кутки кімнати, посеред якої стояла домовина, а в ній лежала спокійна, спрацьована і пожовкла, як свічка, що горіла біля труни потихеньку, жінка.

Проте посидільників, які б ішли попрощатися з бабою, було вкрай мало, бо хто ж перебреше оту розбурхану повінь, що з ревом котиться на всю ширину дороги повз ворота? Двір знаходився на такому згині шляху, де вона западала, як зморшка, отож кожної весни і доброї зливи наповнювалася водами із поля і сусідніх пагорбів, робила собі річище і видолинками гриміла й ревіла через усеньке село і радгоспне поле до церкви, щоб там напоїти маленьку і вузьку, спокійну і непомітну влітку, але озвірілу весною та у великі дощі, річку Стубелку.

Дід мовчки ходив у камізельці з непокритою головою, де проглядала рідкокущиста просивінь, вимацував гумовими чобітьми наймілкіші або ще промерзлі зісподу горбочки, щоб перевести людей, які будуть сходитись та вирушати завтра до кладовища, і мовчки ляяв свою гострувату на язик бабу, що не могла, бач, почекаати ще кілька днів, поки спаде вода і поки він отримає

зарплату сторожа в сусідньому селі, а то геть вийшов з грошей, і через те за продуктами й хлібом на похорон послав племінника, а більше потурбувати було нікого, бо родичів у бездітних старих не передбачалося, то по труну у радгоспну майстерню ходив сам, і до бригадира за підводою – теж, бо хоч труна й дерев'яна, а не пустиш її за течією, мов човна, і копачів довелося шукати якомога надійніших. Отож набігався доволі на свої шістдесят з великим гаком.

Мудрував, чи не покласти кладку з двору на інший бік дороги, але ж вода заборве її, мов соломину, а по-друге, чи й знайдеться у дворі така довжина дошки? Ті, що мали, баба змусила порізати та встелити підлогу в сажі для кабанця, ото і витратив, що було, а що сам не дуже господаровитий, то й не припас більше, чи, може, й жінка нічого не казала? За тридцять років спільного життя звик усе робити за бабиною підказкою, а сьогодні мусив вирішувати все сам або радитись із сусідкою в другій половині хати, з якою до недавнього часу були посварені за курей, що дерлися на сусідчиних грядках, а потім у сварці й ще причин додалося, але з якою нині помирилися і яка взялася готувати все на жалібний обід – це у неї жінки пораються з м'ясом і капустою, з горохом і пиріжками, а до нього мають діло лише тоді, коли треба знайти велику каструлю чи смалець, і то він ще довго нишпоритиме і мовчки лятиме бабу, що запроторила у таку незвичну схованку.

А увечері, коли по селу найчастіше збираються баби на посиділки до покійника, щоб розрадити родину та про померлого побалакати, знай, що ніхто не

прийде, тим паче, що світло погасло, бо весняний вітер, знявшись під вечір, наробив шкоди на лінії, чи просто вибило запобіжника на підстанції, а такої води до ранку ніхто не піде включати.

Лишатися з бабою наодинці в такій темені побоювся, бо хто її зна, ту бабу, чи вона не встане поночі, то покинув саму і пішов до сусідки, на яку колись задивлявся, а зараз літа не дозволяють, і просидів півночі при каганчику, поки та поралася з компотом та чистила посуд, а пів – подрімав, не роздягаючись, на допотопному дерев'яному ліжкові.

Під обід помалу зійшлися декілька дядьків, узяли рушники попід домовину та винесли на підводу, що стояла по орчики у воді, та й вивезли бабу на цвинтар, де копачі, тричі сідаючи «грітися», ледве видовбали у ще не розмерзлій землі яму.

Очі у діда поблискували сухо під ледь червонуватими повіками. На них часом напливало щось подібне до жалю за тим, що лишався тепер сам, як перст, але щоб шкодував за бабою, то ні, бо зхворілася останнім часом, та й уже знав, що вона помре, тому і жалю до серця не докладав, а поскільки особливо плакати за нею не було кому, то тільки думав, аби поховати по-людськи, щоб не дорікали потім.

Про те ж саме думав під час жалібного обіду, коли, ледве сказавши кілька слів про покійницю, усі зголодніло накинулися на страви; він теж перекусив без апетиту, а головне – перехилив чарку-другу, отоді й стало себе шкода, і він ледь не просльозився, доводячи, як чесно і добре прожив з бабою.

Лишившись сам, кинув у куток, де стояло бабине порожнє ліжко «Всьо, бабо, я зробив, що ти казала», і вмовстився спати на другому ліжку, бо відколи баба хворіла, перебрався од неї, щоб не турбувати недужої, а ранок почав, як завжди, з бабиної підказки: «Погодуй курей, а то під вікнами сокочуть...».

ЛИСОНЯ

Корова йшла по дорозі, неоковирно переставляючи ратиці і ліниво махаючи хвостом. Повіки раз-пораз напівзаплющувала, бо дрібнюча мошва роїлася коло очей, і вона мусила закидати голову вбік, щоб хоч трохи розігнати ту непрохану комашину хмару. По шортських щоках постійно текли сльози, і мені здавалося, що Лисоня плаче тому, що ми зовсім не шкодуємо її.

Я жаліла нашу змучену попутницю і більшу частину дороги йшла пішки, не сідаючи у двоколісний візок до малого Віталика. А він часом перехилився через дощату драбинку і гукав:

– Тань, цого не сідаїс? Сідай!..

Я тільки змахувала рукою. Не буду ж пояснювати, що Лисоні важко! А то ще й він вилізе з візка, а ходити заледве навчився...

Особливо трудно корові, коли заїжджаємо на горбок. Наша Лисоня нахилиється вперед і натужується, щоб витягнути возика. Ремінні шнурки вгризаються їй у шию і горбкуваті плечі, на шкірі надуваються жили.

А в очах стільки болю і чогось людського, що я не витримую і починаю з усієї сили підпихати возика.

Що б ми робили, коли б не зустріли в лісі Лисоню?

Тоді якраз поверталися з села, куди в перші дні війни утекли з міста. У нашої хазяйки своїх дітей не було (жила одна) – до неї люди й порадили звернутися. Але зустріла вона нас чомусь недружелюбно, хоч зовні спокійно. Ні одним жестом не виказала свого ставлення до нас. Проте ми почувалися в її хаті зовсім чужими.

Вечорами вона довго читала якісь книги і молилася. З нами майже не розмовляла. Мені було незручно за маму, яка марно суєтилася перед нею, намагаючись догодити. Але хазяйка сприймала мамину працю зверхньо.

На сусідському обійсті жили жінка з дівчинкою Валею. Я познайомилася зі своєю одноліткою. І перше, що запитала в неї: чому така відлюдькувата наша господиня?

– А, вона завжди така, – махнула рукою дівчинка. – З нею ніхто не говорить. І вона ні з ким. Мій тато казав на неї – Сова.

– А де твій татко зараз?

– Ну, де ж? На фронті. А у вас нема тата?

– Є. Воює також. А тьотя Катя – мамина сестра, документи повезла до Києва. У нас більше нікого немає в Дубні.

– Ну, і з Совою довго не вживетесь. Моя мама казала, що взяла б вас, але самим нічого їсти взимку буде.

– Коли б ще не бомбили... А то так страшно.

– Ага. Он учора в лісникову хату влучив снаряд, і всю сім'ю побило. А корови, кажуть, здичавіли од страху і побігли в ліс – тепер від усіх втікають, ні до чийх рук не йдуть... А ще кажуть, що німці йдуть сюди...

– Хоч би їх не пустили...

– Не пустять! Там же наші тати, то не пустять...

Удома я розказала мамі про Сову. Ненька вже й сама надумала добиратися до своєї матері – моєї бабуні. А ще налякав хтось, що фронт зовсім близько...

Вранці вона сказала мені:

– Гляди, доню, Віталіка. Я перейду додому, візьму дещо з одягу, та й почнемо лаштуватися в дорогу...

Лячно, звісно, залишатися із Совою, але ще страшніше бути там, де убивають. Мені здавалося, що у бабусі стане тихо і спокійно, як тоді, коли приїжджали до неї.

Мама повернулася бліда і з зовсім невеликим клунком. Мовчки обняла нас і довго плакала. Аж потім, по дорозі, призналася, що застала у квартирі німців і що її виводили під в'яз розстрілювати... Були б ми сиротами, але того кривдника хтось покликав, і він пішов. А мама утекла до нас. У розбомбленому будинку знайшла якийсь посуд і привалене шмаття, то взяла дещо. Ото і все.

Ми попрощалися з хазяйкою, подякували їй, але на обличчі не прочитали ні подиву, ні радості. Вона стояла біля порога, немов камінна статуя, а на подяку відповіла щось незрозуміле...

Пішли ґрунтовою дорогою на схід. Невдовзі почули гуркіт літака і поспішно звернули у ліс, причаїлися у вільшиновій посадці.

Раптом почувся хрускіт гілля... Ми переполошилися ще більше: а раптом фріци? Усі троє перелякано притиснулися одне до одного. Мама обхопила нас обох, прикрила собою, як пташка крилами.

З куців навпроти вискочила очманіла корова з вибалушеними очима і дико подивилася на нас. Ми теж отерпли, бо не сподівалися побачити її тут.

Я опам'яталася першою і згадала Валину розповідь про лісника.

– Маню, – лагідно покликала і простягнула руку.

– Не бійся, Лисоню, – тихо сказала і мама. Потім обережно підійшла до корови і погладила по шиї. – Її подоїти треба, – показала на розбухле вим'я. – Чого ж не доять?

– Це, мабуть, лісникова корова, у них всю сім'ю побило, – сказала я. – Мені Валя розповідала.

– Коли так, то давай дзбанка!..

Мама присіла біля корови і почала легесенько здоювати молоко у безвуху посудину. Лисоня стояла спокійно, час від часу повертаючи голову і облизуючи шорстким язиком мамину кофту.

– Мам, вона дякує.

– Може...

«Їй боліло вим'я, молоко текло по ногах, через те зараз відчуває полегшення... І вдячність...» – думала я.

– Мам, а давай візьмемо з собою?

– Це дуже далеко. Та й, може, ще господар об'явиться...

Віталько показував пальцями, які роги в бідолашної тварини і кумедно промовляв:

– Ко-йо-ва. Ко-йо-ва!..

Ніколи в житті ми не пили смачнішого молока! Хіба тільки у бабусі на Житомирщині. Але це було так давно! Уже навіть смак губився у пам'яті.

Коли підобідали, склали речі у вузол, і мама закинула його на плече.

– Ну, все. Пішли...

Ми попрощалися з коровою, я пригорнулася до теплої, вологої морди і схлипнула.

Йшли деякий час мовчки, не озираючись, лише Віталько показував пальцем позад нас і все вигукував:

– О! О! Койова...

Я не втрималася й озирнулася першою. Широко ступаючи обламаними ратицями по твердій дорозі, Лисоня ішла за нами...

ПЕРШИЙ ПАЦІЄНТ

Годинник показував чверть на сьому. Викликів на сьогодні більше не було, медичні записи в історіях хвороб і журналі обліку пацієнтів у порядку. Використані інструменти складені в бікси і простерилізовані. Отже, можна спокійно збиратися додому. Ось-ось прийде інша зміна.

Галинка ще не знає нікого. Позаду – перший трудовий день. У провінційному містечку роботу знайти нелегко, тому навіть зраділа, коли знайомі запропонували тимчасово попрацювати на «швидкій».

Зранку познайомилася з лікарем – він назвався Олегом Івановичем. З вигляду – молодший за неї, хоча з

розмови склалося враження, що ця людина досвідчена і бувала в бувальцях.

Воно, якщо подумати, то і Галинка не ликом шита. До інституту працювала медсестрою в дитячому будинку, інтернатуру проходила в санаторії для дітей-чорнобильців, мала практику індивідуальних прийомів, освоїла китайський точковий масаж, глибоко цікавилася мікробіологією, народною медициною і всім, що з'являлося нового на обрії нетрадиційного лікування, скажімо, її психологічними операціями, котрі практикувала зрідка, цікавилися у діагностичному центрі маститі лікарі-світила.

Але нова робота вимагала нового підходу – потрібно сконцентрувати знання і діяти миттєво. Часу на роздуми і уточнення майже не лишалося.

Хоча, якщо чесно, відповідальність несе лікар, а не медсестра, та й Олег Іванович свою справу знає добре.

І все ж після сьогodнішнього першого виклику лишилось якесь щемливе і сумне відчуття. Скільки б не знала і не вмїла людина, якою б не була ерудованою і кваліфікованою, а й вона іноді безсила...

Ще звучав у пам'яті схвильований голос із телефонної слухавки: «Заради Бога, допоможіть... Серцевий напад...».

Годилось би увімкнути сирену і мчати через усеньке місто, обминаючи людські потоки, аби встигнути відвернути біду, адже серце жартувати не любить.

Але сталося все інакше... Водій ледве знайшов бензин, щоб мати змогу виїхати з бригадою. Зібрали потрібну апаратуру і медикаменти...

Уже піднімаючись по східцях будинку старого зразка (їх називають «хрущоби»), Галинка почула незрозумілий біль у грудях, наче передчуваючи стрічу з невідворотним. Тим більше, що це її перший пацієнт, і все набуває символічного значення. Кажуть, як пройде перший день...

Двері виявилися незамкненими. На привітання ніхто не відповів. Після невеликого, але світлого, передпокою наступна зала виявилась темною і непривітною. Та саме там, у заштореній кімнаті з ввімкнутим бра (очевидно, біль почав турбувати ще вночі), на вузькому ліжку лежав сивуватий чоловік із нерухогими білими руками і застиглим поглядом.

Олег Іванович нахилився над бідолашним, шукаючи хоч якихось ознак життя, але марно.

– Наша допомога вже не потрібна, – винувато сказав до Галинки і двох сестричок-анестезіологів, а тоді заходився викликати дільничного міліціонера до самотнього жильця, чи то пак, уже небіжчика.

Галинка підійшла до покійного, простягнула руку, щоб закрити повіки – так годиться за християнським звичаєм. Очі в небіжчика – блакитні-блакитні, – застигло вдивлялися в якісь незвідані світи, проникнути в таємниці котрих неможливо живим... Далі, підкоряючись якомусь незримому розпорядку душі, запропонувала дівчатам:

– Давайте перенесемо його ближче до світла...

Якогога ширше відсунула штори. Сніп сонячного проміння бризнув у кімнату.

Перехрестилася... Проказала «Отче наш». Озирнулася ще раз із жалем від порога (навіть свічки немає, щоб засвітити – душі легше було б здолати земні бар'єри) і пішла до машини.

Але, дивно, протягом дня подумки поверталася до покійного безліч разів. Поміж інших пацієнтів. Посеред різних докучливих думок про закупівлю продуктів по дорозі додому. Посеред телефонних дзвінків до Валентина («Ну, то як, ми зустрінемося сьогодні?»), до мами («Як там малеча?»). Посеред спогадів ранкових, як обнімали за шию теплими рученятами Ігорчик з Марічкою (так уже сталося, що змушена виховувати їх удвох з бабусею...).

Донечка ще зовсім крихітка. А ось Ігорчик довго не міг заспокоїтися після маминого розлучення з першим чоловіком. Для нього батько був ідеалом, бо де там семирічна дитина розбирається у людських вчинках: добрі вони чи погані? Найголовніше – у нього є татко, з яким залюбки можна разом пройтися по вулиці за руку (благо, він завжди мав надто багато вільного часу – казав: «Робота не вовк, в ліс не втече»; і не поспішав ні до роботи домашньої, ні влаштуватися на працю будь-де). Не розумів синок, чому виплакувала мама вечорами, чекаючи веселого чоловіка, від якого пахло чужими парфумами. Адже тато розповідав так таємничо, що мав секретне завдання, і хіба він міг розтаємничити свою службу? Дитяча уява малювала собі татка героєм-розвідником, як у кінофільмах. Надзвичайно прикро було, що мама того не розуміла. Тому Ігорчик

з кулачками кинувся на неї, коли намагалася пояснити, що такий татусь їм не потрібен...

Але пройшло трохи часу. Галинка змушена була пообіцяти синові, дивлячись, як він страждає, що знайде йому батька, яким він гордитиметься. Що той татусь возитиме його на власному автомобілі, купуватиме, а не викрадатиме, солодоші, читатиме книги про невідомі країни і летючі кораблі. І що це станеться скоро-скоро, синові лише трішки-трішки треба почекати...

Задзвонив телефон.

– Добридень... А, це ти, Валентине. Як гарно, що озвався. Ні, я завжди рада чути твій голос... Уже закінчую. Звичайно, забіжу в офіс до тебе. Чекай... Маєш мені приємну новину? Яку ж? Тільки наодинці? А може, хоч натякни, про що скажеш? Про те, що давно повинен сказати? Про що ж? Ну, добре, я почекаю... До зустрічі...

Галинка посміхнулася. Ну, ось... Напевне, сьогодні Валентин скаже про офіційне розлучення з дружиною, адже три роки живуть з нею порізно... І розвіються сумніви, тривоги, непевнощі, мов хмаринки на літньому небозводі. І настрій поліпшується: сьогодні вона зустріне з Валентином, і він їй готує приємний сюрприз...

Але день чомусь насуплений. І люди снують по вулицях, як у мурашнику, поспішаючи до магазинів, перед тим, як зачинитися у своїх домівках...

Галинка теж купила свіжого хліба. Просто з дверей супермаркету влилася у людський потік, що мав би винести її аж біля майдану.

Але на розі біля «Молодіжного» зупинив якийсь немолодий сивуватий чоловік (наче б, десь уже бачила

його?), торкнувши за руку. Дотик був холодний, аж крижаний.

«Як у мерця, – подумала Галина. – Порушене кровопостачання кінцівок...» – думка-діагноз промайнула майже блискавично.

– Дякую тобі за пропуск, – повільно промовив чоловік і пильно глянув на неї. Очі в нього – блакитні-блакитні...

Галинка впізнала. Це він – перший її пацієнт! Але ж це – неможливо... Він же мертвий!

– Чи є у тебе якесь заповітне бажання? Може, і я тобі допоможу? – запитав незнайомець.

Галинці здалося, що це щось із галузі фантастики. Не потрапила ж вона у зачароване місто, де починається здійснення мрій і вигадок? Але заповітне бажання...

Перед нею виник образ Валентина. Так-так, це її найзаповітніше прагнення – бути поряд з ним! Відчувати поруч його подих, бачити привітні очі, піклуватися про цю дорогу їй людину і відчувати її захист...

Обличчя незнайомця посмутніло:

– Хотів тобі допомогти... Але – не можу...

І пішов швидко, не озираючись.

Галинці перехопило подих. Хотілося наздогнати, запитати іще щось, поговорити... Але чоловік зник. Розчинився серед інших, наче й не було. Тільки докір сумних очей ще довго ранив душу...

Механічно перейшла через вулицю, сіла у маршрутне таксі, вийшла на потрібній зупинці, завершила в офіс до Валентина. І все ніяк не могла вийти із дивного стану заціпеніння. Наче заворожена...

– Галинко, я тебе чекаю. Скучив за тобою – не розказати! – Валентин метушився, вішаючи її плащика. Очі в нього блищали (перехопив уже, певна річ, перед її приходом), руки звихалися поспішно й нахабнувато.

– Дивись, що я роздобув для тебе! Справжнього омара. Зараз ми його приготуємо і будемо розкошувати цілісіньку ніч. Шампанського у нас досить! І всього, чого побажаєш, досить. Бо ти – моя королева!

– А в честь чого будемо святкувати? Ти вирішив щось конкретно? Чи й надалі бути твоєю... залітною королевою? – обережно поцікавилася жінка.

– Яка муха тебе вкусила? Хіба не можемо просто розслабитися і відпочити? Пів-Європи живе і не зв'язує себе бюрократичними обов'язками. Галинко, ти відстала від життя! Лови кайф! Ти розумієш, мені такі розмови неприємні. Розлучення потягне за собою розподіл майна, синові нарікання, а я цього не хочу. Не хочу! Бажаю лише омара і бути з розкішною красунею. Такою, як ти...

Галинка вимушено посміхнулася.

– Готуй свого омара. А я зараз...

Вийшла у передпокій, рішуче одягла плаща і відчинила двері.

Уже збігаючи сходами, почувла розгублено-здивоване:

– Галинко, ти куди?..

Віяв холодний вітер. Вечір наближався, до болю байдужий і пронизливий.

Сльози чомусь крутилися перед очима. Хто вона? Розкішна красуня. Але – нещасна жінка. Бо особисте

щастя не залежить від краси. А мрії? Вони не реальні. Валентин ніколи не стане батьком Ігорчикові й Марічці. Це бажання – нездійсненне. Правду казав той чоловік з блакитними очима, навіть імені якого чомусь Галинка не запам'ятала. Бо він дивився на неї з погляду Вічності, з-поза тієї грані, котру ще не спізнало людське життя, але вже відчуло раниме жіноче серце.

БАБА ВАСИЛИНА

Сніг порівняв усі могили – навіть не видно їх стало. Так собі, земля горбата. Тільки по хрестах над ними і пізнавав ці «гуртожитки» односельців. Декого – по пам'яті, декого – за світлинами на хрестовинах чи надгробках. Доріжка – теж засипана, видається незнайомою, дещо забутою. Бо по білому настилові – жодного слідочка. Жоднісінького!

Та й кому там ходити? Весна цього року геть запізналася. Перемела всі дороги, а значить – відрізала від світу. Річ у тім, що й навідуватися – майже нікому. Півсела уже тут. А друга половина – старі та немічні. Не те, що по глибоких кучугурах, а й взагалі ледве ноги представляють. Храм – закритий, школа – також із великим замком на грудях. Вимирає село. Хіба лише влітку наїжджають до дідусів та бабусь онуки, а потім – знову летять, мов птахи у вирій. А що їм тут робити?

Сам – і то рідко сюди вибирається. Оце тільки, нарешті, нагода випала, хоча раніше з дружиною частенько бував. Чи то з родиною поспілкуватися, чи давні роки

згадати і порибалити в заводі (в'юнів половити), чи просто пройтися пахучими стежками свого дитинства. Оцього візиту вистачало згодом на довгий час. І вже ніякі неприємності, ніякі незгоди не могли загущувати глибоких вражень і барвистих споминів...

«Оце Вам, бабо, ромашки, як Ви й любили. Шкода, що на снігу змерзнуть, але я їх трохи затулю од вітру – буде Вам букет на столі до свята. Не питайте, де взяв... Для Вас мені анічого не жаль. Як і Ви мені не шкодували нічого. Бо і виріс я таким, оскільки мав на кого рівнятися...

А оце Вам – пироги. Моя вчора напекла. Уже в неї виходять геть такі, як Ваші. Та й за рецептом Вашим, то ж коли виймає з духовки, мені здається, що то я прокидаюся в нашій старій хаті, а Ви – коло печі пораетеся...

Не хмурте лоба, адже я знаю: недолюблювали Ви невістку. Казали, що то вона мене у Вас забрала... Та саме вона, ота нелюбима невістка, в якій – велике серце, доглянула Вас у старості, а мені – Вас замінила. Бо норів у неї теж непокірний, як і у Вас, то й схожа чимось...

Чого довго не був? На те причини трапилися. Серце почало підводити. Чого, чого... Несправедливості довкола побільшало. Раніше Ви з нею боролися, та й мене навчили. Тепер, бабо, мало таких, як Ви. Чесних. Щедрих. Великодушних. Якби ж більше – світ би чистішим став...».

О, баба Василина не пускала слів на вітер. І хвальковитих не любила. Таких, що зробить на мізинець, а

розкаже три мішки гречаної вовни, й усі – неповні. Як депутати наші. Таких балакунів спиняла одним поглядом, а часом – прислів'ям. Отак слухає, слухає, а далі продовжить:

– Млин упорожні меле – борошна не жди...

І води на такий млин – не старалася лити. Може, за те й любили її в селі. Справедливою була. Скаже – як зав'яже, а дасть характеристику чи прізвисько – на цілий вік те слово пристане, як припечатане.

– Іди, синку, погуляй трохи, бо в нас будуть свої, женські розмови... – спроваджувала онука на вулицю.

А називала його сином, бо жив із нею, а не вдома, з батьками, де мати часто ходила з синцями од п'яного чоловіка.

– Бо слабохарактерна ти, Галино, – казала баба. – Якби до мене руки простяг, то й ноги би простягнув...

Онук неохоче рушав з дому на вигін чи до товаришів, шкодуючи, що його баба запримітила. Якби вдалося заритися десь і слухати, слухати, слухати ті балачки... Бо в них – і старі перекази, і нові чутки, і жіночі печалі. Усе, як на духу. Перепадало й начальству, і недбайливим односельцям, і кавалерам-зальотникам.

А баба Василина, ланкова, завжди ставила на стіл усе, що було в хаті: картоплю з припічка, засолки, сало... Не вміла нічого сховати од таких же, обділених долею і війною, молодиць, ще й бутлика «для підігріву» витягала з-за полика. І тоді цілий вечір її хата дзвеніла сміхом та співом, аж пританцьовувала. Проте наступного ранку хай би хтось не встиг упоратися і не прийти на ланку! Гулянка гулянкою, а робота – без ухиянь...

Баба казала в очі, що думала. За нехлюйство теж могла пропісочити. І то так ніжно, по-жіночому:

– Хто то тобі, Павлино, хату побілів такими басаму-гами? Не могла в мене щітку добру взяти? Чи попросити прийти допомогти?..

Або, побачивши замузане сусідське хлоп'я, пропонувала:

– Ганю, ти не маєш коли випрати, то – принеси мені. Я трохи в жлукті попарю, щоб дітвора горобців не лякала...

Почувши таке, та спалахувала, як півонія, зривалася, мов ошпарена, старалася віднікуватися, виправдовувалася. І намагалася не потрапляти більше на гострий язик.

– Маню, ти, певно, якийсь новий сорт огірків посіяла, що такі високі та зелені? – шпетила наступну, бо в самій город прополотий, чистий, мов шклянка.

А то, бувало, не тільки за порадою до неї спішили, а й – захисту шукаючи.

Одного дня влетіла із сіней сусідка:

– Рятуй, Василю! Чоловік із сокирою за мною женеться! Допився до ручки...

– Залазь на піч...

Шворку натягнула, шторку засунула. Сіла, гарбузове насіння лузає. Спокійно так, ніби тільки тим і займалася перед цим. Влітає Тодось:

– Де – моя?..

А сам сопе, як бичок, ніздрі роздуваючи. Василюна мовчки встає, повільно висипає лушпиння у відро. Тоді

– як візьме в руки качалку, та як утріє оторопілого розбишаку!

– Піди у сільраду, поскаржся на мене. Але не забудь сказати, що не я до тебе в господу прибігла, а ти до мене з сокирою увірвався. І не забудь завтра прощення попросити, бо ще й заяву на тебе накатаю...

На другий день Тодось таки причалапав, шапку в руках мне:

– Прости... Може, що не так... Я теє... бачив, огорожа у тебе похилилася, то – поправлю...

Нема кращого сусіда! Авжеж, і з Тодоськом треба по-сусідськи, по-доброму...

А то якось розповіли їй у ланці, що об'їждчик Панько не на жарт розійшовся – відлупцював шалапутного Лаврінчика. Що малий – надміру всюдисущий, те знали всі. Як і те, що батько його на війні загинув. Мати, Марія, так затужила, що жінки аж переживали за неї, чи зможе перенести таке горе. А хлопчаків, ясна річ, рука чоловіча не завадила б. А де ж її взяти? Але періщити батогом, щоб аж сорочина до спини прилипла? Навіть якщо та худобина і забрела у шкоду...

Баба Василина, почувши новину, змінилася на виду: «Ну, почекай, старий кобеляко! Од фрїців утік, щоб із малолітніми воювати? Не побоялася гітлерівського вояка із націленим автоматом, то Панька би не приструнила?...».

Поверталися під вечір з улововини біля річки, де сіно гребли. Втомлені, як завжди, але – слово за словом, жарт за жартом, то й дорога коротша, і ногам веселіше. Аж

тут од ліска, повз городище, петляє на ресорах Панькова однокінка. Браво так похитується.

Василина припинилася, а з нею – і жінки. Коник, ліниво помахуючи розкуйовдженою гривовою, причвалав уже майже впритул, а вони – не звертають з дороги.

– Тпр-р-р! – ланкова зупинила буланого, вхопивши за упряж.

А тоді зняла з плечей замашні, як і сама, граблі – і з розгону надягнула їх трикутною розщелиною просто на голову ошелешеному об'їждчикові:

– То що? Кажеш, ти вже з дітьми воювати почав? Його батько на фронті поліг, щоб ти малому шкуру батожив? На фрців у тебе сили не вистачило, то з сиротами воюватимеш?..

Панько онімів і тільки часто кліпав рудими вицвілими віями.

– Почую ще раз – матимеш іще не таку справу з нами...

Аж тоді зняла граблі зі спантеличеного, оторопілого чолов'яги. І гордо, з випростаною й високо піднятою головою, попрямувала вздовж дороги. А за нею, наче низка білих гусей, пирхаючи від сміху в кулаки, зморені колгоспниці у хустинках вилинялих...

Сніг уже тане під колінами. Руками розгорнув кучугуру на могилі, примостив туди букета ромашок, затулив ще раз прозорим целофаном, який зашелестів на вітрі.

Ще раз пригадав неприємні збори на роботі, з яких виходив так, наче вимурзався в болоті, і важко зітхнув:

«Ех, бабо Васирино... Як би знадобилися Ваші граблі теперечки!..».

Тоді, натягнувши на змерзлі вуха шапку, поволі пішов до автівки.

БІЛІ ТУФЕЛЬКИ

Відчай штовхнув її взяти ручку в руки. Це був якийсь раптовий порив душі. Вперше ладна йти напролом, забути біль і приниження, непорозуміння й осуд, але рухатися, пробиваючи невидимі мури, хапаючись за гостряки, як ломикамінь. Не заради себе. Задля коханого...

«Мамо, я довго не зважувалась написати, але Вадим – важко хворий. Двічі на рік проходить інтенсивну хіміотерапію – завдяки цьому ще якимось живе. Лікування дуже дороге. Ми ніколи нічого у Вас не просили, але зараз складається критична ситуація: Ліна закінчує університет, Олежко ще також студент... Допоможіть, якщо можете!.. Вадима знову потрібно класти в лікарню...».

І раптом пелена сліз, як раптовий дощ, зірвалася і застелила очі. Ой ні, не зрозуміє свекруха! Не зрозуміє... Хіба співчувала тоді, коли вони, студенти-другокурсники педінституту, засинали по черзі над маленькою донечкою, разом перучи пелюшки, готуючи їсти і читаючи конспекти? Ходила з неприступним виглядом: «Хотіли? Маєте!..». І не поспішала на допомогу двом голодним і бідним молодяткам.

У пам'ять врізалось: бере з шафи велику кришталеву вазу (вона ж така дороженна!) і несе до своєї подруги на день народження. А невістка у студентів гроші позиचाє – дитині на догодовування, бо молока не вистачає в грудях...

Або той день, коли після похорону свекра їх з Вадимом «забули» покликати на жалібний обід. Шоковані таким ставленням родини, вони обідали у місцевому кафе, де їх зустріла свекрушина сестра і аж оніміла з подиву.

Не зрозуміє...

А тут проблеми обступають, як татари. Ліна готується до випускного. Ну, не відміниш же його через татову хворобу! Та й Вадим – не проти. Останній же раз зберуться діти. А далі – доросле життя. З цілою купою різних проблем...

Сьогодні донька випросила гроші на туфлі і майнула на ринок. Не могла відмовити... Дівоча душа наївно чекає казки. І хто зна, чи дочекається...

Скрипнули двері. Може, уже й вернулася. Непосида...

Доньчині очі сяють у передчутті щастя. Вона буде такою красунею! Такою чарівною і неповторною! Казковою Попелюшкою на карнавалі.

Білі туфельки стоять на столику. Кришталевим – не рівня, а все ж...

Пригадалися свої взуваночки. Як вона танцювала колись на випускному вечорі! Легка і ніжна – мов пір'ночка. Аж у голові паморочилося. Може, то – від близькості Сашка? Найкращого хлопця у класі. Майже

медаліста. Закоханого тільки у неї – тендітну і романтичну ровесницю.

Домовилися всі гуртом іти на гору до «грибка» – зустрічати сонце. Сашко забіг по дорозі додому, взяв мотоцикла, наздогнав її:

– Оксанко, сідай!..

Обняла його за пояса, притулилася до міцної широкої спини, і – шугнули до умовленого місця першими.

Вітер обвівав холодком, а вони обоє пашіли жаром. Добре, що дорога, освітлена їхніми фарами, звернула за горбок і закінчилася.

Сашко розстелив покривало, прихоплене завбачливо. Піджака турботливо накинув їй на плечі, хоч ніч була теплою, вологою, пахла хвоєю і близьким дощем.

– Ну ось, Оксаночко, ми вже і скінчили муку-науку. А куди тепер? Давай разом у Львів?

– Давай. Навіть уявити не можемо, що ми розлучаємося всі.

– Ми з тобою – не повинні. Будемо разом...

Але їхні плани підмочив раптовий дощ. Він спочатку прикинувся не набридливим і маленьким. Потім важкі краплі з розгону дзьобнули по лобі, по носі, затарабанили по мотоциклові й покривалі, а тоді – затанцювали по листі. Весело і нахабно...

Мотоцикла кидало по розгрозлій дорозі, особливо з горбка.. Час від часу він робив зигзаги по нерівній слизькій поверхні, а якоїсь миті вони обоє таки опинилися у калюжі, посеред якої заглох металевий кінь. Плаття, звичайно, забруднилося, але туфельки дівчина зарання

зняла і тримала в руках... Настрій упав. Здавалося, що і мрії не здійсняться так легко...

Потім...

Сашко став студентом Львівського універсу. Страшенно хотів, аби й вона була поруч. Але Оксанку переслідували невдачі. Може, то доля розводила їх у різні боки? Потрібної кількості балів дівчина не добрала ні того року, ні наступного... І щось зламалося у ній! Певно, якась пружина. Ця травма, завдана душі, передалася, мов тріщина у вазі, і на їхні з Сашком стосунки. Адже він конче хотів бачити дружину освіченою! А вона такою не була, хоч і пішла вчителювати в одне з віддалених сіл. Пам'ятає, як у гумових чоботях добиралася туди в осінню негоду, а в сумці несла з собою свою мрію – білі туфельки. Вірила: все минеться, і колись таки стане казковою королівною.

Сашко ще приїжджав. Машиною. Власною. А вона порівнювала себе з ним – Боже ж мій! Дівчинка-невдаха. Хоч і діти, і дорослі люблять її. Але це тут, у цьому селі. А там вона – ніщо. Зачарована красуня. І ніхто не може відчаклувати!

Написала якимось коханому про всі свої сумніви. А потім сама налякалася тої відвертості. Побігла на пошту, де саме сортували листи і забрала своє послання. Не могла сказати правди. Чи, може, і не хотіла.

А поруч у селі дзвеніли весілля. Однокласниці вже всі повиходили заміж, няньчили потішних малят. От і Лариса, яка чомусь трохи припізналася, знайшла своє щастя:

– Просили тато і мама, і я прошу... Прийди, Оксанко, обов'язково! Ми ж навіть родичі далекі. Та Сашко... Якби ти знала, скільки він разів перепитував, чи ти будеш...

– Але ж там і всі його рідні будуть.

– Ну й що? Певно, що будуть. Сусіди ж. І не тільки вони. І ти приходь.

– З ким? Уяви, що із цього закутка мені – нема з ким! Це ж – у сусіднє село...

– Знайдеш! Головне – Сашко буде, то й проведе потім...

Цілий вечір мучилася. І – не пішла. Подруг надійних уже й не мала, а самій – сміливості забракувало.

Потім розповідали: Сашко чекав, сидів увесь вечір, сторожко позиркуючи на ворітця у дворику. А потім запросив до танцю приїжджу молоденьку вчительку і вже не відходив од неї... Через місяць і сам оженився...

Не можна сказати, щоб звістка та не стала болючою для Оксани – переплакала і переконала себе: так буде краще. Сашко уже – дипломований спеціаліст, а вона – якась студентка-другокурсниця. Ну, що вдієш, коли Доля не з'єднала їх?

Але раптом і собі захотілося тепла, жіночої ніжності і ласки, а може, й пестити маленьке диво...

І в цей час побачила Вадима. Чи то він її помітив? У величезній сто сорок шостій аудиторії, де могли вміститися декілька груп одночасно. Підсів до неї ближче, сказав кілька привітних слів, подарував такий весняний теплий погляд, що все довкола (та й сама Оксанка!)

перемінилося, зацвіло, засвітилося по-новому, інакше, як досі.

А ще – будівельний загін, куди поїхали разом. І їхнє щасливе літо... І Ліна, яка народилася невдовзі... Вадим... Такий хороший, лагідний, уважний. Завжди – поруч. Не цурався ніякої роботи і не ділив.

Здавалось, вони були створені одне для одного, для того, щоб стати щасливими. Скільки труднощів, непорозумінь, болю – з роботою, з рідними, з дітьми! А вони – разом. Усе – разом. І погане – відходило, а діти – росли. Саме він зробив Оксану королівною. Незалежною. Мудрою.

Ах, доню, доню! Чи знайдеш ти свого принца?

Ти так і не здогадаєшся, чому я перевела тебе в іншу школу. Це було в твоєму дев'ятому класі, коли ти прибігла в сльозах і впала на коліна: ну, мамусечко! Куди завгодно, але далі – не можу!

Як тобі пояснити було, що тебе чомусь не злюбила Сашкова дружина? Чому? Адже я не крала у неї щастя! Не зустрічалася більше з її чоловіком. Не нагадувала про себе. Чи, може, в тобі вона бачила молоду мене?..

Життя – довге, доню. Ці білі туфельки... Це тільки початок дороги у твоєму дівочому королівстві. Хай щастить тобі! Я буду поруч...

ВЕСІЛЛЯ КОХАНОГО

Цього вечора, здавалося, Валерія не переживе...

Травень духмяно вихолоджував трави за городом, липкі вільхові листки все більше розтулялися і розпростувалися, обминаючи торішні посохлі батоги хмелю, що вже зміїсто-зеленими пагонами виповзали з кореня понад копанкою, раділи теплому надвечір'ю і ще не зовсім дружному кумканню жаб коло болотистої річечки, яка текла кудись далеко, за в'юнові заводи, за драговисті заплави, за старі цегельні – до великої річки.

Дівчина стояла біля старої покрученої яблуні, що відбилася від гурту і тепер цвіла в самотності окрай городу. Шорстка, дряпуча кора тамувала гіркі сльози, а спадаюча рожево-біла злива пахучих пелюсток сповивала її, наче фатою, огортала і втішала, гладила по волоссю, по мокрих щоках, по тендітних руках, що обхопили одну із гілляк співчутливої яблуні, яка хотіла бодай трохи розрадити людське горе, пом'якшити біль від завданої кривди, відволікти від події, котра десь там чиниться, на іншому кутку села, де вишумовує молоде весілля, звуки од якого долинають аж до Валерії.

Вона щойно там була... Бачила, як насторожено спалахнули очі Іванки. І здивовано – коханого. Але всю дорогу молилася, щоб сили її не зрадили, не підвели. Тому все пройшло за звичайним сценарієм, спланованим і втіленим нею самою. Були – побажання щастя, подарунок і навіть поцілунок (!) – обох. А потім усмішка в неї на вустах почала танути, як легенька хмарка, а музика пробиралася все глибше до серця, все більше

торкала недозволені струни, і дівчина тихенько пішла у ніч – ніхто й не помітив. Головне – завітала, зичила щастя, і це бачили всі.

Пліткуванню вона – завадила. Але чи допомогла собі? Тільки розвередила болючу рану. Тому й тулиться тепер до квітучого дерева і виплакує-тужить через свою любов – зраджену, розтоптану, але – горду...

* * *

Вперше побачила юнака, як тільки-но переступила поріг школи в сусідньому селі, куди перевели дев'ятикласників з усіх довколишніх восьмирічок. Вони з Іванкою облюбували першу парту, проте місце біля Лери несподівано зайняв миловидний, високий, худорлявий хлопець, дуже переконливо довівши всім, що це тепер – його постійне місце. І ні в кого не виникло бажання сперечатися.

Лише ображена Іванка фиркнула невдоволено.

Віктор нікого з однокласників не допускав до Лери, хоч ті чомусь тягнулися не до красуні Іванки, а до симпатичної, відкритої душею Валерії, – чи то перевірити уроки, чи запитати поради, чи просто поговорити. Він ревнував, часом вигадував немислимих суперників і сам страждав од того. Лише їхні зустрічі, їхні перерви, коли мовчки, взявшись за руки, дивилися кінофільми в напівпритемненій залі, куди ходили зрідка, їхні вечори, особливо на канікулах, нестерпно довгих, бо хлопець не витримував і приїздив у село й починав насвистувати серенади в садку, – обнадіювали і надихали коханням. Навіть мама Лерина не сердилася:

– О, іди, то вже твій соловей поміж вишнями витьохкує...

А біля цієї яблуні вони простоювали по декілька годин. Яких найніжніших слів тут наслухалася! Ким тільки не була – і зіронькою, і квітонькою, і милою, і єдиною на цілий світ. Він тулив її до грудей, обцілював щасливі очі, щоки, уста. Почувалася – наче у раю, боячись поворухнутися, щоб не сполохати неповторної миті.

Ні, все складалося чудово. На випускному вечорі, який святкували у нього вдома, Валерія діловито суєтилася поміж ровесницями, готуючи на столи, а сама аж цвіла зсередини неприхованим квітом любові, позиркуючи то на Віктора, то на родинні світлини, то на його маму, що допомагала облаштовуватися дітям, які раптово ставали дорослими.

– Ну, то котра тут моєю невісточкою буде? – запитала усміхнено в дівчачому гурті.

І всі, наче змовилися, глянули на Валерію, а та, заскочена зненацька, стояла з мискою в руках і розширеними очима дивилася на майбутню свекруху. Мати підійшла, обняла її за плечі:

– Не бійся, я не дам тому лобуряці ображати тебе... Все буде добре...

Лері відлягло від серця.

– Але ти на випровадини через два тижні прийди, обов'язково! Знаєш, що його в армію забирають? Чекатимеш?..

Як було не пообіцяти! І два тижні збігли непомітно. Майже всі однокласники витанцьовували на подвір'ї.

Правда, Віктор трохи перебрив оковитої і занадто розчулився. Запросив Іванку на танець, а вона виграла перед ним у коротюсінькому платті з величезним вирізом, тому – не втримався і втопив обличчя просто в те декольте, та й завмер із несподіванки й жару, який полонив на нього звідти. Іванка теж перемінилася і щось шепнула йому на вухо.

Посеред вечірки усі схопилися раптом: немає ні Віктора, ні Іванки. Перешіптуючись стривожено, почали розходитися по домівках. Мама хотіла залишити Валерію в себе на ніч, але дівчина відмовилася: мовляв, перебуде у подруг до ранку. Обом стало вкрай незручно за Віктора, за таку несподівану поведінку.

Але до дівчат Валерія не пішла. Розмазуючи по обличчі сльози, побрела нічною дорогою (вже третя година, скоро світатиме) через два села, повз ліс і посадку, через поле, жахаючись кожного пенька і найменшого собаки, будь-якого куща чи дерева, – аж дванадцять кілометрів додому!

– Дитиночко моя, на тобі ж лиця нема... – зустріла її на порозі стурбована мама.

– Потім, потім усе розкажу... Я смертельно втопилася...

* * *

Віктор більше не обізвався. Наче у воду канув.

Біля магазину випадково зустріла Іванку. Пильно подивилася та, але й виду не подала, що винувата.

– Тобі не пише Віктор? – вивідуючи, запитала.

– Ні. Він має кому писати... – зіграла роль добродушної подружки Лера.

– А мені прислав листа чомусь...

– І що ж? Як він там? – удавано байдуже мовила, аби хоч що-небудь сказати.

– Та так, нічого особливого. Що дуже тяжко спочатку, і за домівкою скучає...

Серце Валерії краялося на шматки, але виношувала надію, що це – якесь непорозуміння, воно проясниться, як тільки Віктор приїде у відпустку. Не міг же так раптово все забути! Невже доля не подарує їм зустрічі? Треба просто побачитися, поговорити, вгамувати цей шалений біль. Ось хай лишень повернеться... Тільки б швидше примайнув...

А він із поїзда – і зразу ж до Іванки!

Коли сусід повідомив про це Лері, вона ледве добрела межею до старої яблуні в кінці городу і так ридала біля неї, що дерево невдовзі – всохло.

В селі зашепталися злі язики: Іванка – вагітна... Вже й добряче видно, хоч і втискується, і приховує свій гріх, і сподівається, що нікуди від неї не подінеться – її Вітасичок...

* * *

Зустрілися несподівано, просто на зупинці, де Валерія чекала автобуса додому, повертаючись із міста.

– Здрастуй чи що... – привіталася першою, хоча вуста ніби задерев'яніли, аж сама не почувала свого хрипкого голосу.

– Привіт... Цілу вічність тебе не бачив... Хоч ти – така ж прекрасна, як і була...

– Бо не хотів бачити.

– Ні, це – неправда! Я... щасливий, що – бачу тебе...
Давай почнемо все спочатку...

– Пізно, Вікторе. Не хочу, щоб твої діти по світу за тобою плакали...

– Які діти?!

Якраз прикотився автобус. Валерія врятувалася втечею, хоч бачила: любить її коханий, любить... Але що з тієї любові?.. Хіба що – в гербарій, на пам'ять...

* * *

У село він більше не з'являвся. Іванчині батьки стурбувалися не на жарт – так знеславила їх рідна донька, так осоромила! Але пустити ситуацію на самоплив теж не могли, тому організували машину – і в сусіднє село, до сватів: змилуйтеся, не робіть ганьби перед людьми...

Якби хто бачив тоді Іванчиного батька! Щоки почервоніли, налилися буряковим відтінком, лисина спітніла. Ніякого гонору і солідності. А його дружина – ладна в ноги простелитися. Чого тільки не зробиш задля своєї дитини!

Майбутні свати спочатку й говорити не хотіли. Згодом чоловіки, за чаркою, порозумілися. Та й дитина ж ростиме без батька – це не по-людськи. Покликали сина і – вламали. Сам заварив кашу – сам і їж. Тільки мати Вікторова чомусь пригадувала згорьовані очі неназваної невісточки у ніч на випровадинах і – схлипувала. Чи простить її сина ота безневинно ображена дівчина?

Простила... Посміхаючись, вручила подарунка, силувано поцілувала обох... Ніби й відлягло від серця. Проте материне сумління щось мучило. А що – не знала. Це вже потім довідалася...

* * *

Внучок народився – маленький, чубатенький. Іванчині батьки ледь не всеньке село скликали і гуляли тиждень. Іванка згодом дочекалася ще двох потішних дітлахів. Лише Віктор геть не радів – приходив із роботи чорний, як хмара, чіплявся без причин і пив без міри. Тільки раз, коли дружина спересердя назвала ім'я Валерії, кинувся до неї з кулаками:

– Ніколи... більше... чуєш?!. Бо – вб'ю... – захрипів несамовито.

Жінка – відсахнулася і зрозуміла, що навіть у найстрашнішу мить він не допустить її до найпотаємнішого куточка своєї душі. До гнізда, де жила колись його любов, яку досі оберігає крилами навіть од недоброго слова, хоча Лера давно вийшла заміж і захисту не потребує. Збагнула: не владна над тим коханням – випробуваним часом. Бо не можна його ні замовити, ні розвіяти, ні затьмарити красою.

Урвала кусень (любила ж, заздрила чорно, що такий красень не звертає на неї уваги), а те почуття, одірване від кореня, чорніє і в'яне в руках...

Пригадала, як ніяково переступила поріг Лериної кімнати, коли прийшла з дружкою просити на весілля – з уже добрячим животиком. Як плутано, проковтуючи слова, белькотіла:

– Прости... Заради нашої дитини...

А ще – як стояла колишня суперниця – бліда, віддалена, горда. Ніколи не зможе її такої – ні збагнути, ні осягнути, ні зрозуміти. Ні тепер, ні з відстані часу.

ВИДЮЩЕ СЕРЦЕ

*Пам'яті останнього
лірника Волині Івана Верховця*

Вони ішли відвологою за ніч дорогою, сторожко вслухаючись у кожен звук і чіпляючись за голос один одного. Позаду залишалася Вінниця з гудіннями німецьких авто, бензиновим смородом і неприємним відчуттям небезпеки. Туди сьогодні не заходили: вистачило і позавчорашніх штурханів у спину та шварготливих вигуків, схожих на лайки.

За себе Іван не переживав: коли не вмирати, то все одно день втрачати. Яка мізерія – оце його життя! Воно може закінчитися у будь-яку хвилину. Та про це тільки один Бог знає.

От ліри – шкода, бо довелося помонькатися з нею, поки зладнав: то сухих дощечок на деко бракувало, то дроту на струни ніяк підібрати не міг. Напитати їх було колись простіше. Та й у магазинах траплялися. А зараз – війна. Де ти що шукатимеш? Он хлопчаки хотіли виручити – принесли дротяну моташку, але, виявляється,

телефонний зв'язок фріцам пошкодили. Перепало не тільки збитошникам, а й лірникам, бо на кому злість легше зганяти? Ясна річ, на тому, хто не втікає. А куди кинешся рятуватися, якщо – сліпий?..

* * *

Він колись таким не був. Бачив, якої барви трава, небо, квіти... Часом, коли глибокий спокій огорне душу, пригадується смак отих вишень з дитинства, їхній насичений колір, у якому видно кожну прожилку з м'якоті, згойднеться перед очима райдужна краплина, пропливе білосніжна пухнаста хмарина в небесній висі... І йому стає так гарно, як тоді, коли ще жила матуся. Бо залишився з татом – і полинова гіркота з пастушою долею побраталися...

А дитинство Івасеве – отой барвистий світ із райськими пташками – залишилося в земляному окопі, де прикипів був до якогось болгарина з дивакуватою мовою й добрими очима, якого розумів через слово. Та хіба потрібні перекладачі, якщо володієш розуміючим серцем? Жести, міміка, вираз обличчя, шматок простягнутого сухаря – ось і все, що треба для спілкування.

Нараз на дно заглибини скотився згори солдат російський і вигукнув єдине слово:

– Гази!.. – й навздогін за ним поповз отой сивий ядучий туман, через який здушило в горлі й запекло в очах.

Бородань стягнув із себе гімнастерку, намочив у іржавій калюжі на дні окопу й приклав до рота. Жестами, на мигах, показав, щоб Івась теж так зробив.

Хлопчак послухався і притулив до обличчя свою намочену сорочину.

Дихати стало легше, але очі... пекло немилосердно, і вогка тканина їх не рятувала... По щоках текли сльози, яких уже й не витирав... Пожалітись було нікому...

* * *

Іванко ріс щирим і допитливим. Такого пастушка і сільські жінки любили, час від часу потайки гостинці йому тицяли. Чи, може, й не любили, а тільки жаліли, бо ж – сирота. Он і цей болгарин пошкодував, уділив кусень черствого хліба...

Не хочеться нічого, аби тільки так очі зараз не боліли. «Мамочко, ой, мамочко!» – заголосив у простір. На якусь мить привиділася неньчина постать у всьому білому, і він пішов у той бік, ледве бачачи дорогу...

Чи то було марево, чи галюцинація, чи й справді рідна душа кинулась рятувати сина у цьому кривавому світі, проте там таки безпечніше і тихіше, бо невдовзі намацав знайомого путівця під ногами і побіг додому. Що було кому розказувати? Що корову вбило на пасовиську, що Перша світова війна підійшла впритул до його рідних Литвинок Кобринського повіту на Берестейщині, що німецькі гази випікають очі, що неприємності навалилися всі зразу, а поскаржитися – немає кому?.. Зморений, почвалав у стодолу, впав ницьма на сіно і, плачучи, заснув... А на ранок чорнота обступила зусбіч і вже більше ніколи не відійшла...

* * *

Кілька днів Іванко не виходив із двору. Сусіди співчували, приносили що-небудь поїсти. А потім почали забувати. І він вирішив сам у них просити. Навідувався по черзі: в кого був учора – сьогодні обминав. Та й те не рятувало...

– Тобі, Івасю, треба йти в місто Катеринослав. Там є школа, де навчаються кобзарі та лірники. Хоч співом і грою собі на прожиток заробиш...

Де той Катеринослав, хлопчак не знав, але ухопився за пораду, як потопельник за соломинку. Певно, далеко од їхніх Литвинок, навіть од Кобрини, де у величезному парку сидів по неділях і на престольні свята, виводячи жалібних пісень. Втім, то – пусте, піде і в Україну, якщо треба. Скрізь є добрі люди. Допоможуть...

А через кілька літ уже гарно співав на міському ринку: «Ой, у лузі та ще й при дорозі – червона калина...». Мало того, що співав. Він ще й грав! На справжній лірі!

Цей музичний інструмент йому видався найбільш придатним – і до забав, і до смутку. Кобза – та серйозніша, її не освоїш так швидко. А в лірі акордів небагато. Вони повторюються, коли коліщатко торкається до струн. О, він ту чудернацьку цяцьку видющими пальцями пообмацував уздовж і впоперек! Полюбив, як рідну. Тому й не розлучався вже ніколи. Стала його посестрою, порадиницею, навіть – дружиною.

Власне, ні. Бо жона для молодого чоловіка знайшлася. Хоч і бідова, проте невдовзі народила йому аж трійко діток: спершу двоє синів, а пізніше – ще й дівчинку, яка померла маленькою. Не набулася на

білому світі горопашна жінка – відійшла у засвіти 1942 року. Отоді нужда й погнала Івана по світах з лірою, аби ту журбу рознести, а заодно й людям віри додати, дітям осиротілим сяких-таких харчів принести (бо грошей не брав принципово: Бог послав на ту дорогу, то й спитає по строгості)...

* * *

На дорозі загурчало, потім ніби заглухло, забуксувало. Вибііна...

– Чуєш? – озвався його попутник Василь, з яким уже кілька днів мандрують разом по селах.

– Німецька. Я по мотору чую...

– То, може, не підемо? Береженого Бог береже...

– Чому бути, того не минути.

– Якби тільки те... Там ще діти якісь плачуть...

– Ходімо. Гірше смерті не буде...

Обережно обмацуючи дорогу, розгрузлу після дощу, та тримаючись на близькій віддалі один від одного, підійшли до вантажівки. Із того, як натужувалися замурзані багнюкою хлопчики, Василь зрозумів, що саме примусило штовхати машину.

– Дядечку... дядечки... порятуйте нас... – розпачливо зашепотів старшенький. – Ми в облаву потрапили. Тепер нас точно розстріляють! Вони євреїв не залишають...

– А як тебе звати?

– Іваном...

– Багато ж вас тут?

– Багато...

– Гер офіцір, – звернувся до німця, котрий про щось шпрехав із напарником. – Гебен зі діезе кіндер... Ми – сліпі музиканти... Нам поводири потрібні... А ми підсобимо, штовхнемо машину... – докінчив, як умів, жестикулюючи, бо на цьому знання німецької мови майже вичерпалися.

Хутенько віддав ліру тезці-Іванкові й наліг плечем на борт задрипаного транспорту. Василь допоміг із іншого боку. Не зразу, але вдалось якось видряпатися з калабані. Німецький водій нарешті зупинився на сухому і вийшов з кабіни. Офіцер (а Іван навіть не сумнівався, що це не простий солдат: по запахові пахучої вакси од чобіт здогадався) різко підійшов до лірника і з розгону штовхнув у плече, перевіряючи, чи дійсно чоловік сліпий. Й хоча незрячий чув, що наближається чужинець, відхилитися не встиг, тому і впав.

– Гер офіцір! Нур цвай... Бітте!.. – продовжував просити Іван.

– Нун гут... – і гітлерівець тицьнув на Іванка-Янкеля та на заплакану чорняву дівчинку Лізу, сів у машину і поїхав.

Інші діти в кузові плакали й довго озиралися на двох таких же, як і вони, приреченців, котрим сьогодні якимось дивом пощастило невимовно на ось цих випадкових сліпих, що тупцювали навпомацки по розмитій дощем дорозі. Може, це були їхні останні враження у житті. А видюще Іванове серце ридало невітшно за тими, кого не вдалося врятувати...

В одній із молодавських хат клямкнули сінешні двері, й знадвору почувся голос:

– Добридень, Маріє... То я, Іван... Нікого чужого нема?.. Приніс, як і обіцяв, фарби анілінові – на твої рядна...

– О, дай Вам, Боже, здоров'я! А то я вже й не знала, чим ті нитки забарвити, щоб гарні килимки повиходили. Де ж Ви їх доп'яли, добрий чоловіче?

– Цього не питай, бо не годен я людей підставляти. А в мене, знаєш, у лірі потайничок є. Там ніхто ніколи не шукає...

– То дайте ж Вас хоч пригощу обідом! Щойно зварила.

– Гріх відмовляти такій господині, такій вправній ткалі... А то хто там на лавчині шкребеться, мов котик?

– То синок мій, Миколка. Вже п'ять рочків має і п'ять місяців...

Зненацька хлоп'я, сховавши під подушку книжку з українськими народними казками, посміливішало:

– Дядьку, а що то у Вас?.. – і тицьнуло вказівним пальцем правиці на ще не баченого інструмента.

– То – ліра, синку.

– Вона грає?

– Ще й як! Показати?

– Ага...

Поки виймав із чохла свою супутницю-нерозлучницю, двері ще раз прочинилися:

– О, дядьку Іване! Радий бачити...

– Знайомий голос... Хоч і змужнілий... Невже то ти, Іванку?..

– Я... – схилив голову йому на плече. – Почув, що Ви тутечки, і прибіг. Ноги самі понесли! Я саме в гості до села Молодава навідався...

– Як живеш-поживаєш?

– Аби не гірше. Господарюємо з дружиною... А Лізка, подекують, десь у Рівному, у відділі освіти, працює... Дякую Вам, дядьку Іване, за все-все...

– А співати ще не розучився, Іваночку?..

Пісня билася журливими крильми у заінені грудневі віконця теплої й гостинної молодавської хатини, а ліра, особливо її струна-співаниця, розповідала й розповідала про дивовижного сліпого чоловіка з видючим серцем...

ЗАГОВОРЕНА СОРОЧКА

Він лежав, уклавшись легенькою ковдрою, дослухаючись до спокійного посопування дружини і двох діток, до вологого вітру за вікном, до нічної тиші, яка вже пахла березовими бруньками, вербовою бростю й оживаючою зеленню.

Раптом тишу розрізав знайомий пташиний крик – дикі гуси гортали крильми небо, стомлено й радісно перегукувалися поміж собою.

Микола посміхнувся: вісники весни. І – вістуні надій. Бо ці птахи летіли й тоді сірим клиночком над окопом і так само кричали. Як же хотілося вслід за тими

гусьми додому! А через кілька днів солдатською поштою доправили йому листа від викладачки технікуму, в якому вчився і з якого призвали в армію: «Досить тобі, Миколо, бути у тому Афгані. Дикі гуси вже прилетіли, пора повертатися і тобі...».

Він так і зробив. Хоча й сам не раз дивувався, як залишився живим. Смерть обходила його здалік. То тільки Юрася не обминула...

Материного серця ще ніхто не обманув. Бо воно виткало йому цілу верету молитов до неба і назад, а тепер босоніж піднімається, як посмітюшка понад берегом, аби запитати у когось ТАМ, нагорі, про долю синів – обоє ж в армії.

А світ – неспокійний: по селах там-сям чорними намітками вкриваються подвір'я і вибухають материнськими плачами. Бо привозять оті оцинковані посилки з Афганістану. У неї ж там – двоє! З однієї хати.

Хто їй сказав? Серце не бреше. Чого ж би так скімлило, як цуценя сусідчине? Обоє – там, у гарячих пекельних пісках, без води, під кулями, під прицілом снайперів, де чужинецьки кровоточить війна. Вони стріляють, і в них поціляють...

У снах бачить соколиків, а забрати – не може. Головне – досі не признаються, відписують відчепно, ніби знущаються над матір'ю. А може, їм не велено казати правду? Таємниця військова? Хто зна...

Пишуть: усе гаразд, чого турбуватися? Годують добре, служба йде... Старший, Миколка, навіть жартує, що Юркові спуску не дає, лайдакувати не дозволяє...

Вони – з дитинства такі. Менший учверить що-небудь, а старший на себе вину бере, захищає молодшого...

Відколи Юрась після шестимісячного навчання потрапив у ту ж частину, що й старший, мало би бути спокійніше на душі, а тут... Не доведи, Господи!..

А ще – сни. То вона ягід чорних цілий козубок назбирала, то сполохана пташка б'ється у вікно аж до крові – певно, бідонька якась із кровинками, а чорними слізьми душа вмивається, тільки сказати не може...

Щовечора проказує молитву-замовляння од кулі ворожої, од металу сліпого. Якби могла – сама б поперед синів стала, затулила б собою. Їй так потрібні помічники! Чоловіка нема, то на кого надіятися?

Он хмара на обрії чорна-пречорна... Здається, саме лихо суне... А сіно – не складене. Вона його соває вилами туди-сюди, скидає, скидає у валки, а покоси – безконечні, то копичка й не підростає. Сили в руках нема зовсім. Де вона візьметься у вдови?

Червона, мокра од поту, знеможена й одинока у безконечному полі, жінка дивиться на патлату хмару і ненавидить її. Хіба ж ця примара знає, як тяжко матері дбати за все самій? Від армії синів не відкупила, то що тепер – упасти самій на тій траві незграбаній?

У розпачі підводить кулака і сварить хмару:

– А щезни ти! Згинь із очей!..

Хмара аж зупиняється од такого нахабства. Не сподівалася, мабуть. Ніхто і ніколи з нею не поведив себе так виклично!

Кресонула блискавицею – просто в сіно: маєш знати, з ким сперечаєшся... Якась сила (певно, янгол

обпалив крила, рятуючи її) відкинула жінчине тіло на декілька метрів од стіжка, що відразу спалахнув. Але рясна злива негайно ж залила вогонь, наче схаменувшись за сподіяне.

Йшов дощ, а Марія сиділа й ридала від пережитого страху, від безсилля, від безвиході...

Далеко, за багато тисяч кілометрів звідти, сидів Микола на гарячому після вибуху піску і також плакав. Бо як тепер сказати матері про Юрася? Як її розрадити, а себе виправдати? Не вберіг, не відвернув лиха, не відштовхнув брата...

Та яке там – не відштовхнув? Самого контузило. Навіть не міг зрозуміти спочатку, що з ним. Чому голова – чавунна, а в очах посеред дня – потемніло. Чому Юрась закривавлений лежить...

Лише коли санітари підібрали (вибухова сила відкинула аж на узбіччє каміння з дороги, по якій пересувалися бетеерівці), до мозку почало доходити: Юрка вже нема!!! І ніколи не буде...

Хіба це справедливо? Його кровинка рідна, його турботонька... Та він же обідати не починав, поки брат не поїсть. Змалку – і зошити, й іграшки, і взуванки беріг для нього. І гостинці, які приносив од тітки Лукерки, ділив порівну... А тепер – нема?..

І чоловічі кулаки кришать спересердя дрібне розпашіле каміння...

Поралася коло хліва, коли приїхав посланець із військкомату:

– Маріє Гнатівно!..

Ішла на поклик, а ноги ставали ватними. Усе тіло – від кінчиків ніг до голови – перетворилося на радар, що уже вловив неказане. Добре, що вила були в руках, то – сперлася.

– Мужайтесь... Ваш син...

Вона ще не дослухала:

– Як так?! Я ж давала тобі здорових синів, то і поверни мені таких же! Хіба для того сама-самусінька їх ростила, щоб ти послав на бойню?..

– Маріє Гнатівно, я – не посилав!

– Душі в тебе нема, ірде продажний!

– Є у мене душа. І не хотів я загибелі Вашого сина... Але і над нами начальство, воно й вирішувало...

– А свого сина ти теж послав туди?

– Послав... А тепер – сивію ночами... Бо – чи дочекаюся, не знаю...

Якби промовчав чи викручувався, то, може, прокляла б спересердя, щоб легше стало. А так... Із сірих очей струменіє туга. Сам, очевидно, з жахом зустрічає кожну звістку з в і д т и. Такі – до генералів не дослужуються: совісний... Але що Марії з того?.. Нема Юрася... «Бодай ти пропала, Смерте, якщо не розрізняєш, де – молоде, а де – старе...».

Поволі доходить, доходить до неї, що це ж її мізинчика – нема... І в простір летить понад усією вулицею, понад селом, понад лісом і ланами, крик:

– Си-ну-у-у!..

Раптом обпікає ще один здогад: там же... і другий... старшенький... «Божечку, збережи хоч Миколку, збережи, бо не витримаю...».

Неслухняними ногами прямує до хати, спираючись на вила. Біля дверної шибки перепиняється і з подивом зустрічається – з сивою жінкою, що відображається на склі...

«Хто то?...». І знову сповільнено доходить до розуміння: то – вже вона сама...

Тої ночі їй приснилася Смерть...

«Нащо ти клянеш мене, жінко? Чи не знаєш: у кожного – своя пора...».

«Яка пора?.. Воно ж іще – як нерозквітлий цвіточок... Що і де бачило?.. А ти – вкорочуєш віку...».

«Я приходжу вчасно, як у Книзі Життя записано...».

«Ти вважаєш, що воно – жило? Поцілуватися не встигло – не те, щоб насіння лишити...».

«Кожному – своє...».

«І по старшого прийдеш?...».

«Прийду...».

«То я – сховаю його! Чуєш? Так сховаю, що не знайдеш!...».

Вранці привезли Юркову домовину. Знову – той же сивий чоловік із військкомату. Тільки Марія вже не плакала. За ніч вона виплакала всі сльози. Лише очі одержимо горіли, як чорні вуглики в печі. Рухи були рішучими, дещо різкими. Наповратилася, аби відчинили труну: мовляв, чи це мій син? Та й попрощатися треба.

Коли б ридала-голосила, то, може, й не відкрили б. А так – зважили все-таки на прохання згорьованої жінки. Добилася свого.

Перевірила, чи є в покійника гребінець, хустинка... А тоді – принесла білу Миколчину сорочку, що сиротливо висіла в шафі – ще з випускного:

– Забрала ти, Смерте, молодшого, то візьми й сорочку старшого. Ховаю обох. Але відтепер – забудь до Миколки дорогу, до самої старості його. Двічі до однієї людини ти ж не приходитимеш!..

– Ой, та що це вона робить? Де ж бачено: речі живої людини – на тамтой світ?.. – шепотіли ошелешені сусіди.

– Мабуть, з глузду з'їхала?..

– А як тут при своєму розумі втримаєшся?.. За другого сина боїться...

– Не чіпайте її!..

Ніхто не зупиняв, не перечив. А вона – рятувала сина. Як могла. Як вміла...

Аж помираючи, через кілька десятків літ, Марія покликала Миколу:

– От і мій час настає... Скоро прийде Біла Пані... Я ховатися од неї не буду – пожила трохи на білому світі. А тебе – не зачепить до самої старості, бо я твою сорочку – заговорила. Ще коли ти на війні був. Смерть не бачить тебе. Заховала я тебе, сину, у неї в господі, а вона – й не знає. Чужого в себе не шукають... Живи, синку!.. І – за нас із Юрасем... Хай простить Господь мені цей материнський гріх...

КОНВАЛІЇ

Про зустріч випускників дізналася аж у суботу. Зателефонувала Надійка – із села, в якому народилися і разом закінчували восьмирічку. Тільки Любава давно вилетіла із родинного гнізда і не поверталася більше. Тобто – бувала зрідка, провідувала батькову могилу і родину, але гніздів'я – давно продане: це вже не її дім.

Із рідного саду віє смутком, особливо – од татової груші, яка ще продовжує частувати плодами і весною вередить душу цвітом, адже вигляділа їх, з молодшим братом та старшою сестрою, вигодувала солодкими грушками, поки батьки – на роботі.

А Надійка так і залишилася в селі. Вони із Володею завели господарство, хоча її чоловік – педагог, багато років був директором школи, тому лєвова частка городньо-сезонних робіт припадала саме на плечі жінки. Хазяїн, постійно зайнятий будівництвом, ремонтами класів, семінарами і нарадами, завжди повторював:

– Моя дружина тримає три кутки у хаті, а я – лише один, та й то – з її допомогою...

Слова словами, а Надійка вдалась веселункою і співунєю, от саме за це і покохав її вчитель трудового навчання в сусідньому селі, де вони закінчували дев'ятий-десятий класи.

Кожної осені та щовесни п'ятеро відважних односельців добиралися по бездоріжжю до школи на велосипедах, а на зиму їм надавали гуртожиток – теплу стареньку хатину, в котрій і мешкали. Саме звідти бігала Надійка на побачення до юного вчителя-трудолика,

боячись тільки, щоб директор, який сусідив і суворо контролював режим проживання в їхній обителі, не помітив, бо тоді нерозважливий педагог міг би позбутися роботи, а вродлива юнка чи й закінчила б школу.

Дівчата всіляко сприяли тій конспірації, підбираючи гуртом неяскравий одяг і прикриваючи відсутність дівчини поважними причинами. А після випускного закохані щасливо одружилися, виростили трійко дітей і дочекалися внуків...

* * *

Любава так розгубилася запросинами (адже це вперше за сорок літ!), що й не запитала, хто вже зголосився на приїзд, а тому – домислювала самотужки.

А раптом Валерка буде? Як розійшлися їхні дороги після школи, то й на все життя. Хоча – ні, ще один разочок бачилися, коли прибула яюсь у районне містечко. Проте розмови не вийшло. Любава вже тоді усвідомила: даремно продовжувати створювати собі світлий ідеал. Насправді він – не такий. Усі слова і записки – звичайна тріпология. Боляче, але – справедливо.

А може, Василь з'явиться? Лагідний і сором'язливий, він часто червонів, як дівчина. Усе грався її довгими, вужуватими косами, то намотуючи їх на свою ручку, то прив'язуючи до спинки парти. Сиділи ж вони з Валеркою у десятому класі позаду. Василько – добряк. Дивився, червонів і нічого не казав.

Петрусь із Миколою не заважали і не ображали. А от Льоньчик... Він аж світився любов'ю до неї. Хіба помічала? Засліплена першим (серйозним, але не розді-

леним) почуттям, не могла відповісти взаємністю: серце – зайняте, а коли звільниться – невідомо. Як не переконував її Вітько (дитячий і шкільний товариш та односелець, з яким усіма секретами ділилася), що Льонька – набагато кращий і надійніший за Валерку, а серця перевернути не змогла...

* * *

Клопоти навалювалися, як град несподіваний. Усе вимагало негайних коштів: хворій молодшій доньці – на лікування, старшій – на квартиру (лишилася саменяка з трьома дітками), акт на перевірку димарів – не оплачений, майстра-сантехніка слід запросити. Та й ремонт попереду, хай і косметичний. А вирішила: все одно – поїду! Скільки того життя. Сама ж у повісті колись писала: от би зібратися хоча б через літ тридцять-сорок...

Заночувала у сестри, а далі – на маршрутку, пішки – кілометрів зо два. І хоч би тобі втомилася!

Побродила біля школи, зазирнула до «шевченківської хати», яка була колись гуртожитком. Пригадала, як через малесеньку шибочку пролізла, рятуючи дівчат од сільських випивох... Постояла в храмі...

Несподівано опинилася в парку біля сільського будинку культури. Тут, уже зоддалік, помітила міцненького солідного чоловіка в сірому костюмі – геть сивого. І, лише наблизившись, впізнала посмішку Вітькову.

– Як же довго ми не бачилися!..

Після обіймів – на лавочці під школою переповідали одне одному все, що відбувалося за сорокаліття.

Вітер дужчав, захмарене небо навіть просльозилося, але ненадовго, бо враз усі хмари мушили розступитися, коли почали зустрічатися однокласники. Он сивочолий мужчина. Хто? Назвався – Миколою Сіруком. Невже?? А отой сухорлявий, що біля Світлани? Та ж то Василь Панчук!

Вітько, в якого ще й день народження якраз на Трійцю, завбачливо зробив ксерокопію із випускної віньєтки. Роздивляючись, помітили, що багатьох – позабували. Й тому – не запросили. А можна ж було! Світлана, Ганнуся, Валя, Тамара та Люся (усі – місцеві) розповідали про ровесників – про кого знали.

Виявляється, Петруся – вже нема. Горілка винна! Микола – теж п'є. Із Валеркою то вже й говорити важко – причина та ж: в лісництві чоловік працював, приловчився.

– А Льоньчик?..

– Він же нічого не знає про нашу ювілейну зустріч, – озвався Віктор. – Я по дорозі до нього зайшов, дружина по мобільному набрала, бо – на роботі. Каже: «Мали ж завтра стрічатися! Спеціально сьогодні на чергування попросився...».

– Ох, я ж забула попередити! – сплеснула руками Ганя. – Тепер мені проходу не буде – сусіди ж ми...

– Я вже говорила з ним, – додала, посміхаючись, Надійка. – Сказав: «Тримай усіх до сьомої години вечора, я відпрошусь трішки раніше – і прилечу...». А ще, коли дізнався, що Любава є...

– Він закоханий був у неї, – підтвердила Світлана.

Нині вона – керуюча банком. Красуня, модно одягнена, але очі – сумні. Може, тому, що біля неї поруч – шкільна її симпатія, Василь, котрий після школи не поступив в інститут, як його кохана. Та ще й, на своє нещастя, познайомив з товаришем, який таки став студентом, оточив увагою симпатичну дівчину і... одружився з нею...

* * *

Любава збентежилася. Пригадалося, як Льоньчик дарував конвалії. І така хвиля тепла війнула звідти, зі спомину. Ніколи більше і ніхто не приносив їй цих квіток з такими сяючими очима. Ніхто не подарує такого трепетного і чистого почуття. А вона ж тоді ні про що і ні про кого не могла думати, як тільки про іншого однокласника. Не про Льоньку. Чого воно так?

«Ох, той красунчик – Валерка! В класі – найкращий, авжеж. Вужиться стежка химерно, поки повз нього пройдеш. Лагідні персики-щоки, теплий, розсипчастий сміх. Ставний, стрункий, кароокий – вмить зачаровує всіх. Можна було б промовчати, в чому нехитрий секрет. Тільки до нього дівчата липли, як мухи на мед. Він же, немов ненароком, погляд кидав до вікна, де за столом невисоким завжди сиділа ВОНА. Лагідна, тиха, обачна, свіжа, мов квітка в росі. Дехто казав: «Гордячка!» і «Не така, як усі...». Часом, бува, нарочито смикав її за косу. Як він хотів приручити цю непокірну красу! Кпини його терпіла. Часто була – як мішень. Просто – вона любила, а він – розважався лишень...».

Ах, ті спомини!

Налетіли, як птахи на гілля, розтривожили, розвередили давнє... Та ні, тепер воно вже не болить, а тоді... Скільки сліз бачила подушка: не так глянув, образив, не звернув уваги, кілька днів не був у школі... Дитячі переживання, а якими були глибокими!

Як зараз перед очима: усі швиденько займають місця. Здається, мала бути хімія, а Ольга Андріївна не любила хаосу. Дошка – витерта, штатива з якимись пробірками черговий приніс. І раптом... Конвалії...

«Якось у класній залі вийшов Валерка з кутка і роздобув конвалії з-за лацкана піджака. І, за предиво дзвінчате гордий собою вкрай, кинув зухвало дівчатам: «Ну, бджілоньки, налітай!..». Буря в п'ятнадцять балів парти могла б знести. ВІН – дарував конвалії! Очі кричали: «А ти?..». Кликкала ніжність біла – квіти в ранковій росі. Тільки... Вона – не побігла, бо – не така, як усі... Болісно і сумовито глянула юнка навкруг. «Витримай!» – знітився Віктор, давній дитячий друг. Васька, під тихий шепіт, втретє складав книжки. Петрик стискав щелепи. Льонька стискав кулаки... Очі її заступила дивна рожева мла. Просто – вона любила. І підійти – не змогла...».

Льоньчик із Вітькою не пробачили того зневажливого ставлення однокласникові. Ні, вони його не били, не совістили, не переконували і не дорікали. Бо не можна спересердя навчити грати на скрипці того, хто і слуху музичного не має. Він – грав, на гармошці чи баяні, але чи була та душа музичною, якщо не почула мелодії ледве чутного болю її душі?

Друзі – почули. І ті натяки, що Валерка ходив у ліс з дівчатами, і те, як ніжно дивилась вона на білі дзво-

ники конвалій, і те, як витримала екзамен звичайного відстоювання дівочої гідності. О, вони з Льоньчиком тоді весь ліс обходили, щоб знайти такі ж квіти...

Боже, як давно це було! І якими гарними, справді гарними і порядними, виявились її друзі! Льонька, який десь там, на роботі, зараз кусає лікті з досади.

Вітько, котрий сидить перехвильований, бо такого дня народження у нього не було і не буде...

Кожен встає, розповідає про себе, як на сповіді. Зараз і її запросять до слова. Любава знає, про що говорити. Про дружбу. Справжню. І – про конвалії...

«Знову була привітна – лагідна, як завжди. Та зупинив її Віктор – з видом благальним: «Зажди...». Тихий такий, як ніколи, очі відводив вниз. «Вийди, – сказав, – за школу – там тебе жде сюрприз...». Ноги чомусь затерпли, вдарив у серце дзвін. «Може, чекає Валерка?..». Очі спитали: «Він?..». Віктор не міг зруйнувати скалки її міражу: «Я розказав – забагато. Більше, даруй, не скажу...». Леле! Не йшла – летіла! Сяло сяйво зіниць. Виросли, може, крила, як у дорослих птиць?.. Тепла, шорстка долонька очі закрила... «Пусти!..». Зойкнула, глянула: «Льонька?..». І здогадалася: «Ти?..». Він простягає конвалії – смуток у кутиках брів: «Вибач, що трішки зів'ялі – серцем їх перегрів...».

– Так і було! Справді, так і було! – розчулився Віктор, і очі його підозріло й волого заблищали.

Після її слів усі притихли. На душі дзвеніло ніжно і гарно, трепетно і солодко, адже кожному згадалися свої зітхання й переживання, свої конвалії чи бузки...

* * *

І в цей час розчинилися двері: влетів Льонька – задиханий і щасливий, що застав іще всіх за столами, хоча й пора – пізня. З роботи йому вдалося відпроситися раніше і мчати з віддаленого села автомобілем, аж голова тряслася.

– З тобою, Ганю, у мене буде окрема мова. Тобі, Надійко, дякую, що затримала всіх. А ти, Любаво, розкажуй: де ти? Чим займаєшся? Нічого ж про тебе не знаю... Мене – бачиш... Хату побудував, троє дітей виростив, восьмеро онуків маю. А про тебе – нічогі-сінько... Розлучились – і як у воду канула...

– Шкода, що ти її вірша про конвалії не чув, – із жалем сказала Світланка Власюк.

– А де його можна ще почути? – стрепенувся Льончик (здавалося б, статечний такий, а розцвів, мов квітка, спалахнув одразу).

– Тоді, коли на зустріч отаку зійдемося і з'їдемося знову...

Із динаміка звучала весела мелодія. А вони, стомлені та щасливі, збиралися уже розходитися.

– Знаєш, я блокнотика з твоїми побажаннями все життя бережу...

– У мене теж на полиці є книжечка із засушеною квіткою. І – пам'ять. Про справжніх друзів. Про таких, як ви з Вітьком. Гарна. Чиста. Незаплямована. Пахуча, мов найперші конвалії...

«НАЗИВАЙ МЕНЕ БАБУСЕЮ...»

Школа зустріла Тамару гамором першOVERесневого свята. Метушилась дітлашня, збиралися гуртами батьки, снували сюди-туди вчителі випускного та першого класів, на сходи виставляли апаратуру. З усіх вулиць пливли букети айстр і гладіолусів, троянд і майорів...

Усе так, як і раніше. Нібито так. Але Тамара почувала себе ніяково в ролі новоспеченого педагога після щойно закінченого університету. Було трохи лячно, проте вважала, що їй дуже повезло: тільки-но пішла на пенсію улюблена вчителька біології, отже – з'явилася вакансія у рідній школі. Про таке можна було хіба що мріяти. А тут – зразу приз!

Летіти у світ їй не було заради кого. Мабуть, доля готувала до чогось серйознішого. Втім, вона й сама не поспішала скороспіло вискочити заміж. Батька втратила зарання, тож змушена була надіятися виключно на себе і добре вчитися – відкупляти її від «хвостів» нікому. Може, і пропустила щось, варте уваги, але закінчити виш – стояло у першочергових планах. І ось – синиця у жмені, як мовлять.

Крім неї, сюди прислали ще двох нових наставників: фізкультурника і хіміка. Один – одружений, а ось другий... Спокійний, симпатичний і – нічий...

Хтозна, як поміж людьми виникає це почуття, коли навіть потилицею відчуваєш ласкавий погляд, рідний голос, присутність, розумієш не промовлене, можеш збагнути жест абощо. Але дівчина відчула: це – її спізніле щастя. Чим більше його прагнула, тим

більше боялася. Наче летіла на вогонь і знала напевно, що обпече крила.

Втім, які крила? Їх відразу ж обрізала свекруха, коли назвала її – мамою:

– Ти ніколи не станеш мені рідною, бо вкрала у мене сина...

Тамару пронизало болем. Проте – стрималася. Засміялась:

– Ну, чому ж – вкрала, коли він мене сам привів до Вас у хату?

– На все готове, – вколола та невістку.

Застелила свої килими й покривала, повісила тюлі й гардини, а все одно почувалася невпевненою і чужою тут. Думала: ось народить сина, тоді й зміниться усе.

Яка наївність! Степан розривався поміж матір'ю і дружиною. Любив, але неньки не слухатися не міг: усе життя йому присвятила, тільки йому (ріс без батька), а він – вдячний син. Мамине слово завжди було остаточним і вирішальним.

Тамара не витримала. Перед пологами у жінок і так усі образи загострюються, а тут ще в такій напрузі щодня. Що б не робила – подяки не чекай, бо і борщ пересолений, і борошна не економить, і прибирає погано. Свекруха ще й сусідів покличе, аби при них присоромити невістку. Світ перестав приносити радість.

Молода жінка погасла. Ніби не народжувати збиралася, а... помирати.

Захотілося бодай на якийсь час врятуватися од колючих очей, од кпинів і пересудів. Можливо, стала занадто слабкою і вразливою?.. Вирішила провідати рідних.

Мама її жила сама, а через дорогу стояла бабусина хата. Стареньку розбив параліч – лежала, прикута хворобою до ліжка. Сухенька, безпомічна. Проте, лише глянувши на онуччині запалі очі й схудле обличчя, заридала. Тамара теж не стрималася. Так і проплакала біля бабусі кілька годин – чи то очищаючись від зневаг і образ, чи то пригадуючи власну безтурботність, чи, може, всі в'їдливі слова коханого та його матері?..

Того ж дня почались перейми. З'явилося на світ мале чорнооке диво – наче віддяка за всі страждання. В районний пологовий будинок її відправляла мама.

Вона ж і забирала звіди. Степан не приходив, не телефонував – ніби раптом зник з її життя назавжди...

Закінчувалося літо. Двері раз-по-раз привітно відчинялися перед гостями: щоднини прибігав хтось із учителів – то провідати, то розрадити, то почастувати чимось смачненьким, а то просто побавитися з малям. Олежик підростав і спинався сидіти, беззубо посміхався, агукав сам собі, здивовано розглядаючи прибульців.

У вересні Степан Андрійович знову з'явився у школі. Після першого дзвоника підійшов до дружини:

– Прости. Не можу більше без тебе, – мовив винувано, опускаючи очі.

Як хотілося їй виказати всі образи, все, що так наболіло! Але – промовчала. А через мить:

– То залишайся... Якщо не можеш тут – перейдемо в бабусину господу, її доглянемо і матимемо власний куток...

Залишився. Знову Тамара лігала, наче на крилах. Встигала і в хаті, і на городі, і біля хворої, і в школі.

А чоловіка – бачила! – незрима сила тягнула щосуботи додому, до матері. Після тих відвідин він довго і понуро мовчав. Відходив і ставав собою тільки тоді, як невблаганно насувалася субота.

Не вірилося у різні поробки і наврочення, але, дивлячись на чоловіка, на його роздвоєння, відчувала ту незриму й страшну силу, яка ділить їх нарізно. Розуміла: він довго так не витримає.

Свекруха не приїжджала. Зсилалася на хвороби, хоча ніколи не слабувала – хіба грип чи ще щось. Лише стогнала перед сином щоразу. І таки подіяло! Після наступних відвідин – не повернувся, мотивуючи тим, що під час зимових канікул його переводять у школу рідного села, а на його місце – призначили молоденьку вчительку.

Тамара метнулася до неї – хіба ж їй не однаково, де починати педагогічну працю? Дійшла до завідуючого райво. Вирішила це питання. Хоч і нелегко було. Як виявилось, причина – не в переведенні, а – в її чоловікові, котрий просто вирішив... доглянути маму.

«Що ж, дорікнути Степанові нема за що, – міркувала зовсім заморочена дружина. – Батьками потрібно опікуватися. Але – старих і немічних. Хіба наш синочок не потребує батьківської ласки? Чи я – чоловікової?.. Втім, видно, така вже моя доля...».

Тамарина ж мама – молодчина все-таки! – підбадьорила:

– Ну, і що, що сама роститимеш? Ти хоч маєш крихітку від коханої людини. Деякі сільські дівчата і такого

щастя позбавлені. А Бог побачить твою біду – і допоможе. Може, ще і чоловік одумається та повернеться...

І – жодного поганого слова: ні про зятя, ні про сваху.

Пройшло сім років. Олежко підріс і змужнів, Тамара поховала паралізовану бабусю. Без чоловіка впоратися в селі з будинком і городом – надзвичайно важко, але – витримувала. В характері додалося рішучості (все доводилося вирішувати самій) і терпіння. Чи, може, гріла надія в маминих словах? Якою гіркою не буває любов, але ж – любила...

Вісті про Степана через вчителів приходили різні. Нарешті, він догодив матері і привів нову невістку, яка стала тій до вподоби. Проте через п'ять літ вигнав – характер, мовляв, нестримний, та й дітей у них не буде.

Далі – ще якась невдала спроба. І знову – присуд Долі: на дітей не сподівайтесь.

Тоді свекруха нагрнула негадано на Тамарине подвір'я. Вгледіла її біля черешні й відчула, як німіють кінчики рук і ніг, як смертельна блідість підмальовує щоки. Ледве опанувала себе і вийшла на поріг. Гостя привіталася першою:

– Добридень! Що, не чекала? Але не будемо з'ясовувати, хто був правий, а хто – винний...

Цієї миті у двір забіг Олежко. Навіть якби й не знала, чий це син, то не помилилася б: копія Степанова.

– Внучку ж ти мій ріднесенький! – заголосила стара і занишпорила в торбині, щоб дістати кулька з цукерками. – Ось, візьми. Це тобі. Називай мене бабусею...

– У мене є бабуня. Ганя! – заперечив хлопчик. І гостинця – не взяв.

– А про другу тобі мама хіба не розповідала?

– Про ту, яка не приїжджає ніколи? – уточнив Олег.

Баба почервоніла:

– То ж бачиш... Я хворіла... А ти жодного разу нас не провідав. Але я хочу, щоб Олежик тепер бував у свого татка... І у мене... Ми тобі ровера купимо... І приставку...

– Мені мама купить... Зараз грошей нема, а потім обов'язково купить. Правда, мамо?..

Тамара кивнула. Вони звикли про все домовлятися: і про футбол, і про рибалку, і про шкільних товаришів. Мама мусила знати все, чим цікавився синок, тож до неї він завжди звертався за порадами. Проте зараз шукав мовчазної підтримки і підказки: як чимпошвидше звільнитися від цієї чужої йому старої тітки, яка обіцяє золоті гори?

Відчула Тамара, що ось-ось порушиться гармонія її стосунків із сином. Ніколи не обіцяла йому того, чого не могла виконати. Адже зарплата – лише одна. А тут пропонуються дорогі речі. Він же – ще дитина, котра може не встояти перед спокусою. Яка різниця – коли: зараз чи згодом? Адже Олежко – єдина ниточка, що поєднує її з коханим, а вона – не може обірвати того зв'язку.

– До вас Олежко не поїде, – твердо сказала. – А от до нас можете...

Після того, як свекруха почапала з двору, Тамарі стало холодно. Стрес проходив, а жінка сиділа і розмірковувала, чи правильно вчинила. Адже якщо у Сте-

панової матері залишилися попередні почуття, то вона намагатиметься привабити, переманити внука. Будь-якою ціною. Обіцяючи те, чого невістка неспроможна купити. Проте, якщо розкаялась... Тоді виходить, що вони з Олежком врятували її душу... Хай Бог простить свекруху, коли це справді так...

Не витирала запізнілих сліз. Знала: гіркоту і сіль також не треба накопичувати в собі. Душа повинна бути світлою.

РОДИННА ТАЄМНИЦЯ

Лягаючи спати, Вірослава пересівала події цього дня, наче б тримаючи ситечко у долонях: туди-сюди, туди-сюди. Зустрічі, розмови, напруга, дріб'язковість, обіцянки, прощання, надії, сподівання... Проте залишилася задоволена. Цей день по вінця наповнений коктейлем радості й смутку. П'єш, буває, такий – відірватися не годен, а напитися – не можеш, бо десь там, на дні, залишається таємниця, а на губах – присмак терпкого солоду з невеликою гірчинкою...

Сьогодні вона записувала передачу для місцевого телеканалу разом із двома спритними операторами. Роздяглися у тісенькій вітальні, розчохлали камеру і зайшли в кімнату з круглим столом та старомодним залізним ліжком, на якому й сидів Михалко.

Співбесідник виявився веселий, життєрадісний, хоча вже перевалило за вісімдесят. Один із останніх

ветеранів війни в селі. Сухорлявий, невисокий, відчувається військова виправка: підтягнутий, охайний. Коли розповідав, Славка бачила, як іноді посмикується у нього верхня частина обличчя, а сам – ніби занурюється у спомини, переживає заново давно перебуте.

Навіть через товщу часу пробивався біль, бо кинули їх тоді, жовторотих і недосвідчених, беззбройних (адже неповороткі гаубиці, які доводилося тягнути на собі по бездоріжжю, захистом не назвеш), без снарядів, без розумного керівництва, просто – як гарматне м'ясо. А він – вижив. І, відлежавши у госпіталі, наздогнав свою частину. Пройшов Польщу. Під Бреслау отримав друге серйозне поранення. Там і закінчилася для нього війна...

– Як Ви сказали? Під Бреслау? Ви там були?

– Був...

І знову, наче занурюючись під безмір води, почав згадувати. Береги сучасності поволі розпливалися, зникали, а він – поринав углиб, щоб ясніше роздивитися події, до яких повертатися – не хотів. І та глибинна вирва, видно, затягнула його, бо, ледь кивнувши рукою, благого зиркнув на дочку. Швиденько принесла краплі у горнятку і дала випити. Він ковтнув, ще раз пильно глянув на Вірославу і, провалюючись у безпам'ятство, прошепотів:

– Ех, Надько, Надько... Ти мене таки знайшла...

Залишатися далі було неетично. Чоловікові потрібна невідкладна допомога. Болючі спомини занадто доторкнулися серця, спровокували напад.

Вірослава з хлопцями знічено сиділи в коридорчику. Почувалися винними. Адже це їхні розпитування

призвели до такого. Хоча ініціатором зустрічі виявилась якраз донька, Таїса. Це вона, з любов'ю, розповіла неймовірну історію про батька, охарактеризувавши його як чудового співбесідника. Причому не такого, який приписує собі немислимі заслуги, а – об'єктивного. Що-що, а війну він пам'ятає занадто яскраво.

– А чому він Вас назвав Надькою? – не вгамовувався Ярослав.

– Певне, схожа... – висловив припущення Андрій.

Вірослава замислилась. Про те, що вона схожа на матір, у родині їй казали часто. Продовгувате обличчя, смаглява, темно-каштанове волосся, карі очі. Якщо подивитися на молоде мамине фото – одне до одного. Особливо там, де ненька тримає на руках п'ятимісячного Віталіка. Тоді ходила фотографуватися аж у сусіднє село – до чоловіка, в котрого зберігся фотоапарат. Щоб вислати світлину на фронт коханому Матвієві. Не знала, що так врятує життя своєму судженому...

Занадто напористий наступ ворогів, яких затримали на деякий час хіба що під Брестом та під Дубном, відтиснув червоноармійців назад, і вони одну за одною втрачали позиції, розсівалися, гинули по лісах і болотах, не маючи чим дати відсіч переважаючому чисельно та озброєному до зубів ворогові. Недавно мобілізовані, не навчені тактиці ведення бою (навіть елементарно стріляти), новобранці опинилися глибоко в тилу, де й зіткнулися з фашистами. Ті цілими колонами, граючи на губних гармошках, їхали трасою до Києва – навздогін відступаючим.

Матвій ішов обіч головної дороги. Без зброї – вона залишилася у нашвидку виритому і присипаному землею окопі. Але – у гімнастерці. У пропалених на колінах штанах. За поворотом, біля якогось села, зненацька перестрів його німець на мотоциклі й поманив пальцем.

Ховатися було нікуди. Та й – запізно. Підійшов ближче.

– Вогін гейст ду? – запитав фріц.

– Додому... До матки... – і витягнув з кишені гімнастерки фото дружини з малесеньким сином.

– Іх аох габе цвай кіндер, – потягнувся правицею до своєї кишені німець, показуючи білоголових хлопчиків.

Тоді – сховав, глянув ще раз на Матвія і на мигах пояснив, що в такому одязі він далеко не зайде. Заглушив мотора, завів у крайню хату і наказав переодягнутися в просте селянське вбрання, а скинуту солдатську форму пожбури в піч, де саме палахкотів вогонь.

– Іди, – махнув рукою. – Тільки полем, не дорогою, – показав убік, – а то паф-паф!..

Матвій пішов.

Невдовзі зустрів біженців-земляків, котрі – спочатку втікали, а тепер – поверталися назад, з підводою, бо їхати вперед уже було нікуди. Один із них виявився з сусіднього села Мокрого, звідки до рідного обійстя – рукою подати...

Удома вояка пробув до середини сорок третього. А тоді рушив уже з наступаючими військами, залишаючи вдома ще одного синочка – Михайлика. На цей раз покидав рідний дім назавше.

Останній лист прийшов у березні сорок п'ятого з-під Бреслау. Писав, що вижити у тому пеклі було б справжнім дивом. Бої йдуть за кожен будинок, кожен метр скропленої кров'ю землі. Якби, не дай Бог, що трапилося, хай Надійка передає всім уклін доземний і береже синів. А ще – просив прощення, що не може їй нічим допомогти, хоч любить сердечно...

З-під Бреслау отримала повідомлення: «Пропає безвісти...». Той сірий листочок безліч разів був скроплений сльозами, але чомусь глибоко в серце запали слова старої циганки:

– Він – живий...

Тож Надія чекала. «Може, десь у госпіталі?.. Може, інвалідом став?.. Може?.. Всяке ж буває...».

Через два роки після війни добився якимось чоловік із сусіднього села, Володька, який був закоханий колись у неї. Розповів, що вони з Матвієм трималися вкупі – земляки ж. Але під час атаки бачив, як Матвій падав закритавлений.

– Він убитий, – розмірковував уголос, – бо коли б живий, то озвався б досі...

– А чому ж тоді прийшло таке повідомлення? Чому – безвісти? Де він міг подітися?..

– Не знаю. Сказав би, та – не знаю. Хіба, мо', ще один сусід (він у штабі працював) постарався?.. Щоб не так боляче, значить... Діток пожалів...

Надія ще сім років після війни ждала – з фронтів, з госпіталів, з усього світу... А тоді вийшла заміж за сільського хлопця Анатолія, котрий узявся допомагати

жінці з двома хлопчачками. Це і був батько Вірослави, з яким народилося ще троє дітлахів...

Так і життя прожила. Тільки часом, розповідаючи про першого чоловіка, не помічала, що обличчя її світилося, а очі огортав смуток.

Вірославці здавалося, що колись обов'язково виросте і поїде в оте невідоме їй місто Бреслау, де, напевне, у братській могилі покоїться мамина любов. Тоді вона покладе руку на ту могилу, розповість, як мама кохала, як чекала, як не хотіла розписуватися з Анатолієм, надіючись, що її любов звідкись озветься...

Давно немає тата, обох старших братів – після Чорнобиля їхні життя погасли, мов свічки на протязі. Маму Вірослава забрала з собою у тихеньке містечко на Рівненщині, проте і її вже немає з десяток літ. Ще тільки світлини нагадують про минуле та два солдатських трикутники загубилися серед паперів...

...Передача так і залишилась недописаною. Тривожити хворого чоловіка – нерозумно, а записувати без нього – не хотілося. Ось зміцніє чоловік, тоді можна і продовжити...

Але через місяць Вірослава зустріла Таїсу в чорній хустині.

– Батько?..

– Так... Проте – не картайте себе... Це я винна – розворушила йому давнє...

Зітхнувши і втершись хустинкою, продовжила:

– Ви ж не відаєте... Він довгий час навіть імені свого не знав. Його назвали Михалком і так записали в сільраді. Мама моя, медсестра, в госпіталі працювала тоді.

Привезла його звідти – їх евакуювали до Львова, а потім повернулися до своїх батьків. Втім, я – не про те... Єдиною згадкою про тата буде тепер незакінчений запис цієї телепередачі, яка так і не відбулася. Можна у Вас взяти диска?

– Чому ж ні... Але її потрібно було б доповнити якимись документами, світлинами чи Вашою розповіддю.

– Добре. Я привезу, що маю. І розкажу, якщо треба...

Через кілька днів Таїса показала жмуток знімків, серед яких – жінка з п'ятимісячним хлоп'ям на колінах. Саме таку мала і Вірослава в домашньому архіві. То її мама – з найстаршим синочком, Віталиком.

– Фото зберігалось в татових документах. Чому – не знаю. Але, здогадуюсь, воно було важливим для нього. Хоч – скільки запитувала, імені її згадати не міг. Лише після Вашого візиту довго дивився на неї і сказав: «Ти питала, як її звати? Я згадав... Це – моя Надія...». І більше не промовив нічого...

ТЕРНОВА ДОЛЯ

«Терен при долині... Терен при долині... Підростає терен на вінець дитині. Коли б була знала – терен би зрубала! Ні одна б тернинка серця не доймала...».

Кривавляться подряпані пальці. Старенька сухеча правиця заносить сокиру попід суху тернину, а гілляка пручається і шмагає жінку по обличчі... Пізно. Пізно вирубувати шпичаки у своїй долі. Вже ж у неї всенька

доля – тернова, а кожна втрата – не день, не два, ледь не щодня гостряками під серце ворушить.

«Діти!.. Дітоньки!.. Нащо ж мені на старість такого хліба гіркого лишили?!» – голосить на цілісіньке поле Хима, дітей згадуючи, а вони – чи то не чують, чи образилися, як от Анонь з Ростиславом, за те, що зреклася їх, коли на підводі везли – аби хто впізнав, чиї вони. Не могла признати, чужакам сказати, що то її соколяточка.

Не признала... Про інших думала – їх же у неї шестеро... Ой, тернові колючки в серце вп'ялися... Казали люди: у полі, в кукурудзі – з літака їх встрілили. Вислідкували, та й побили – зверху ж видніше...

Відчувала: односельці крадькома поглядають на неї. Не сплакнула навіть. Ішла повз дітей – бліда й випростана. Змертвілими губами «Не знаю...» – промовила. Думала: хоч Анонь живим буде, бо вже ж раз в очі смерті дивився, бачив її близесенько, ту смерть – з кобурою на боці...

Коли німці мали в Дубно вступити, їх у в'язниці тамтешні енкаведисти постріляли геть – винних і невинних. А він якось виліз із-поміж трупів... Прострілений – і видряпався. Продірявлений – і, харкаючи кров'ю, втік додому... До рідного села Молодава...

Слава Богу, очуняв, оддыхався, а згодом зрозумів, що гітлерівці при допомозі місцевої поліції добираються до української інтелігенції – дуже вже вона повірила у власну владу і німецьку всездозволеність... Отоді й пішов у підпілля...

І вже не вірив ні германцям, ні «своїм», чиї печатки на тілі мав... З Аноньком і Данилко пішов. І Тихін з

Володькою. І Ростислав. А як було залишатися, коли прийшли «совети» і цілі сім'ї почали в Сибір запроторювати за одного «лісовика». Їх же – п'ятеро... Батьки затялись: не знаємо, де діти...

Бувало, коли й забредуть – сорочку взяти чи кашель біля грубки вигріти, або ганчір'я на ногах обморожених поміняти. Вузлика прихопивши маминого з собою, за пазухою притримуючи, зникали, як привиди. Хіба тільки донька Вірунька знала, де їхні дороги проляжуть, то часом вибігала. Прудка вдалась, як вивірка. Але й за нею пристерегли. Переховувалась то в тітки Саламінки, то по горищах, то по сінниках... Все одно вистежили та й застрілили...

Потім хтось переказував: Данилка вбито на Красній Горі. Оточили ту Гору, закривавили тілами молодюсінькими. Поминальну свічку вдома, при закритих вікнах, ставила й голосила, щоб ніхто не чув і не бачив.

А якось батько пішов до Ульбарова – та й не вернувся. Казали Химці: повісився. Але ж дивно так повісився – не сказавши нікому ні слова, та ще й руки ззаду зв'язав навіщось... Не вірила Хима, серцем чула, що замордували за дітей, а кому поскаржитись – не відала.

Тихін з Володькою теж не повернулися з лісів. Переказували: аж на Івано-Франківщині в горах полягли. Не дочекалась Хима Борисюкова жодного з синів – ні один із них не продовжив роду. І донечка, як гілочка нерозцвічена, всохла. І ні одного з онучат не вигоїдали вузлуваті руки бабусі Хими. Чи хоч подумає хто – за що ж вони вінки тернові на чола свої вдягнули? За що?..

Щербата сокира впала під ноги... Не в силі Хима порубати розчепірене терновиння. Воно вхопило її за руки колючками. Але чому так тремтять на гілочках сині ягоди? Чи впадуть вони ще комусь на долоні? Чи згадає хтось тернову долю Борисюківського роду?..

ЦІЛЮЩА ВОДА

- Діду Лавріне, га, діду Лавріне!
- А що?
- От Ви вже сивий...
- Як ото Федьків кінь? – примружує око старий.
- Та не... Мудрий, видно...
- Залисини аж на голову повилазили, еге?
- Та не... Я кажу ж ото: бачили багацько. І війни, і бойні, і форми, й реформи...
- То й що?
- А можете сказати... що таке любов?..

То Єгорка. Пристав до діда Лавріна, як у лазні листок березовий. Це питання мучить його давно. От вони з Борисом і вирішили випитати «військову таємницю». Та й нагода для цього трапилася підходяща: разом випало череду глядіти на пасовиську.

– А ти, синку, не гаруй передо мною, як лошак. Бо вже як тобі такі мислі в голову лізуть, то, може, на сонці перегрівся? Оно візьми-но порожню фляшку та піди набери води коло каплички. Тільки не пий там зразу, а то застудишся...

– А чо' Ви не хочете мені сказати? Все знаєте, а те – ні?.. – Горик мнеться з порожньою посудиною в руках. А самому – так же кортить випитати в діда.

Ще весною приїхав додому з курсів, де вчиться на шофера, а всеньке село – на вухах стоїть: Лаврін перебрався до Марії, аж на інший куток. І це б нікого не здивувало: подумаєш, двоє самотніх зійшлися. Але ж у діда... три дні тому похорон був! Щойно свою жінку, Ольку, поховав. Та й зразу – до іншої... Правда, вимучилася баба перед смертю – не доведи Господи!

І город, і хлів, і біля недужої – все Лаврін встигав. Проте, як мовиться, ще поминальний горох не захолов, а старий ноги в руки – і до чужої...

Син із невісткою плечима знизують, од людей ховаються. Сусіди – як подуріли: шпетять Лавріна на всі заставки, плюються...

Пішов Єгор до магазину, за хлібом чергу зайняв. Глядь у вікно – човгають по дорозі Лаврін із Марією. За руки, мов діти, тримаються. Черга так і зааніміла. Чи то вже світ перевертається, чи розум повтрачали, щоб отаке німе кіно влаштовувати?

Одне ніяк не сходилося: в селі усе – як на долоні. Тож про походеньки кожного знають. А щоб дід до Марії бігав, поки Ольга слабувала, – не було такого!

– Та вони з Марією сплять разом... В одному ліжку... Наче голуб'ята... – озвалася всюдисуща Горпиниха.

– А ти вже звідки знаєш? Не втерпіла, підглянула?

– Та ж я повз їхню хату до своєї баби йду. А в них світло світиться... Я в шибку – матінко рідна! Голі обое, ніби янголята, спати кладуться...

– Позаздрила?

– А що ти думаєш? Коли б мій Петро отак мене пригортав, як Лаврін Марію! А то за оковитою світу не бачить, не тільки мене.

– То, може б, ти... того... до Лавріна...

– Ти бачила, як він на неї дивиться? Нікогісінько більше не помічає. Чи то приворожила чим?..

Коли ж ця «солодка парочка» неждано в магазин зайшла, всі вмить позамовкали і навіть не дивилися в той бік. А в Горика наче цвях забитий у голові звідтоді...

– Ну, чого Ви не хочете сказати, діду? Дарма Горпиниха до Вас одсилає, хоч і сама відповісти не хоче, – колупає хлопець носком кушч поруділої за літо трави.

– А що вона теревенить? – цікавиться Лаврін.

Шия у нього видовжується, як у худенького півня, в очах спалахують дві намистинки, хоч уже й вицвілі од часу. Тут уже невгамовний пастух витримує паузу, а тоді видає аж надто серйозно:

– Що Ви – на любові знаєтеся...

– Як то?

– «Спитай, – каже, – у Лавріна, то – знаючий чоловік...». А ще вона торочить, що Ви бабу Марію тепер глядите, як заморську пані. А баби Ольки так не шанували... Хіба справді така любов буває?

– Іди вже по воду, баламуте! А принесеш – то вже тоді й розсудимо...

Хлопець спускається у видолинок, до каплички, прихованої зі всіх боків пагорбами. Чотиригранна низька споруда з цегли із невисоким гострим верхом,

дві берези, що зіп'ялися догори, побілений парканчик, а поруч – хрест.

Дерев'яного хреста-знака, напевно, поставили тут ще перші християни і заклали капличку побіля джерела з холодною, м'якуватою на смак, водою. Проте час – безжалісний руйнатор, а дерево – підвладне часові, тому й не збереглося.

Та проїжджав якимось цими краями заможний князь. Віз із собою хвору доньку, котру безрезультатно лікував у європейських цілителів. Поверталися додому – пригнічені й розчаровані. Ще й коней заморених не мали де напоїти. Але трапилася втомленим мандрівникам живлюща криничка, яка напоїла й дівчину. І недуга – відступила!

Тоді князь привіз сюди каміння і спорудив капличку. Проте її знищили монголо-татарські погроми. Та до живої води стежечка не заростала. Якимось трапилося тут лихо: сім літ не було дощів. Люди сприйняли це як покару Господню.

А якийсь предок Довгалів самотужки витесав дубового хреста і, разом з односельцями, молитовно поставив біля святого місця. Благодатна волога напоїла землю, наснажила джерело, і воно знову задзвеніло безжурно, обіцяючи тутешнім козацьким нащадкам силу і міць...

Ото до цього водограю і нахилився тепер Єгорко, підставляючи порожню «фляшку», як мовив Лаврін, зачерпнувши перед тим води і посмакувавши з горнятка, дбайливо залишеного якоюсь доброю душею.

Із голови ніяк не йшла розмова з дідом. «А що ти хотів? Щоб він відразу й виклав усе? Певно що! Чи ти –

суддя йому? Чи, може, ті, що в селі усі кістки перемили й осуджували, – самі неосудні? Он сам у своїх стосунках розібратися не можеш, а не те, щоб у чужих...».

На гадку спали Ганнусині докори. І щось защеміло, замлоїло під грудьми. От чому: нарізно – одне без одного себе не уявляють. А поруч – коса і камінь? І через те воно так болить. Не дає спокою, наче рана незагоєна... Чи, може, це і є – любов? Та ж ні, бо від любові люди стають кращими, святковішими, возвишенішими, немовби звідали якусь таємницю. Але – і безрозсудними. Як дід Лаврін...

Бориско в цей час завертав корів, позиркуючи то на товариша, що вже наближався з долини, то на діда, який мовчки малював щось прутиком на землі. Вже і шкода стало старого – дістав Єгорко, мабуть. До живого. Бо він такий... Коли задумає щось – кілка на голові теши, а – не зверне. Як тоді: на річку Бориска прихопив, бо купатися закортіло. Тільки глибини не розрахував і не докумекав, що не всі так плавати вміють, як він...

Неподалік було колись млинове колесо. Воно вибило добрячу яму, котра багатьох і притягувала до себе, і лякала. Горик підкорив ту безодню. Старший як-не-як, та й – вправніший. А Бориско, не довго мізкуючи, та – за ним... Було б то його останнє плавання, але, слава Богу, якраз Єгор нагодився, коли вир на глибочині вже вхопив хлоп'яче тіло і поніс в інший від берега бік. Витягнувши товариша і привівши до тями, невгомний дослідник, наче нічого й не трапилося, базікав уже про якісь чудернацькі й смачнющі груші, набачені учора...

Мовчки простягнув принесену півлітрівку з водою. Старий пильно подивився на спохмурнілий вид внука, але – промовчав. Дав напитися спочатку Борисові, а тоді й сам спрагло припав до цілющої студениці. Потому витер долонею сріблясті краплі на вусах та бороді й, ні до кого не звертаючись, промовив:

– Із Марією ми любилися ще до мого одруження. Вона росла сиротою, а мої батьки чекали заможної невістки. Ото й висватали глухувату Ольку разом з її чималим приданим... Я – не зраджував. Адже на вінчанні обіцяв берегти дружину. Та коли вже її не стало... Ні одного дня не міг втрачати з відведеного нам часу. Бог усе бачить і простить. Він – не осудить. Адже Марія чекала мене все життя. Скільки нам залишилося? Один лише Господь знає. Та ми вже будемо разом. Тепер уже – разом...

Єгор цього разу – припишк. А Борис для себе вирішував, що любов – то цілюща вода з їхньої незвичайної кринички. Адже вона додає сили – жити і чекати.

ПОСАДИ СВІЙ САД

То не людина, якщо не посадила за життя хоча б одного дерева. Упали в душу оці немудрі слова, мов кісточки посаджених попід будинком вишень, аби пролежати скількись часу і здійнятися пагінцями вгору. Сусіди скептично дивилися, як після кожної викопаної ямки мусив підточувати лопату, бо аж сама ямчилася по камінню, а яке то коріння годне витримати таку землю?

Скільки потім пересаджував на місце всохлих чи обламаних дитворою дерев молоді щепи, доки піднялись вони кучерявим садком, де нижніх гілок не обрізав, бо тоді з усього селища діти сиділи б на верхів'ях, а так пасуться собі потихеньку низком, і всім вистачає: і їм, і сусідам, і птаству на голодну осінь чи зиму. Яка то радість, який чудесний закуток для спочинку натомленої душі – розкішний сад!

Саме таким уявляв його в дитинстві. Саме таким, де красти плодів не хотілося б жодному хлопчаківі, бо усі задоволені: бери, їж, скільки душа бажає, рви, скільки хочеш, тільки гілок не чухрай, – боляче ж деревині. Так і казав одноліткам: «Посаджу колись сад, щоб усім вистачало. Не як у Михайла...».

О, то був сад... Оточений з усіх боків дощатою загорожею, що й носа у щілину не всунеш, не те, щоб протиснутися кому-небудь. Ніхто і не потикався у той мовчазний і привабливий сад, з якого добросердні дерева перехилилися через тин по жмені вишень чи слив, декількоро яблук чи груш, які падали чомусь у траву придорожну, а не в сад (на радість зголоднілим хлопчакам, що поверталися з Михайликом із вигону, але терпляче пережидали, поки за ним захряпнеться хвіртка, тоді шугали притьмом у спориш під парканом, вишукували не знайдені тіткою Галькою розтріскані антонівки чи спасівки, бо Михасева мати не давала добру пропасти). Коли ж хотілося ранніх вишень, доводилося ставати на старшого з них і кріпенького в плечах Павла й тягнутися до гілки, а разом ще й триматися, щоб жива споруда не рухнула. Бувало, що хто-небудь із Михай-

ликових домашніх спускав собаку – курява диміла тоді з-під босих п'ят аж-аж до Павлусевого подвір'я, звідки хлоп'ята розсипалися в різні боки по городах...

Так і казав колись: «Посаджу сад...». Наче у помсту за зверхні погляди однолітка, який смаковито жував фруктовину, за його скупість, що замкнулася у дощатій клітці, бо Павлусь вигадав іншу розплату за спущеного пса і загороджені дерева, але, мабуть, прорахувався, бо знайшли його скоро загриженого собаками зі жменею червоних лотнівок, затиснутих намертво. Коли несли на цвинтар Павлуся, діти боязко переступали розчавлені вишні коло Михайлового двору, наче розсипані з-за пазухи...

Тьху ти, перечіпляються думки про Михайла, як об іржавий дріт, прикопаний під ногами. А він за життя і руки не подав по-людськи, бо коли доводилося вітатися, то кривився, наче б на нього напала оскома. Хіба ж рівня якийсь задріпаний бригадир головному економістові з високою перспективою на посаду голови колгоспу? Навіть коли бригадир самотужки здобув вищу освіту і працював у районі, Михайло не визнавав однокласника – і квит...

Кажуть, що людина, яка не посадила жодного дерева, вдвічі жорстокіша. Мабуть, правда, бо Михайло длубатись у землі не любив і вважав це занизьким для себе. Особливо, коли його рекомендували головою сусіднього колгоспу – туди він виїхав, покинувши напризволяще дружину з двома дітьми, але прихопивши з собою вдвічі молодшу пишногрудку сільську перекотипольку Тосю. І що цікаво: людські

пересуди і скарги скапували з нього, як з гусака вода... Не пройшов тільки номер з «шабашниками»... Жадібність звела чоловіка...

Якраз у травні село прочесав ураган. Наламав трохи тополь, порозвертав сіно, а заодно знищив ущент два корівники. Хочеш не хочеш, а до зими спорудити дві будівлі при зайнятих робочих руках, не вдавшись до найманців, – практично неможливо. А тут підвернулися «шабашники». Восени роботу здали. Правда, казали, що договори голова підписував такі, що можна було звести іще два корівники, але своя рука – владика... Керманич того купив машину, а бригадир «шабашників» погрожував: «Ти мені ті гроші ще в зубах принесеш...».

Тієї осені, як ніколи, вродили опеньки. З лісу несли і запах пожовклого листя, і якусь гіркувату вересневу сумовинку, і грибну радість, бо з кошиків, корзин, авосьок виглядали веснянкуваті молоді капелюшки. Грибів було – хоч косою коси.

Михайло й собі спокусився. Це ж приїде взимку начальство, а він виставить на стіл мариновані опеньочки з цибулькою. Може, деколи і з собою в район якого слоїчка прихопить. А що пішки тепер нікуди і на двадцять метрів не ходив, то запряг новісіньку «Волгу», витрусив дорожню сумку, з якою на морі відпочивав, і гайнув у ліс – Тося казала, що й ногою туди не ступить, хіба закрие вже готових.

Було тихо, щемно і чомусь сумно, наче ота краса не для нього. «Живуть же люди, – позаздрив спересердя, – мають здоров'я на природі бувати. А тут хто-зна і коли у

лісок заглядав. Хіба як шашлики смажили з перевіряючими. Але тоді, крім напоїв, нічого й не бачили...».

А капелюшники – клас. Кращий один від одного. Хоча було б куди ліпше, якби вони росли на деревах – важко згинатися, уже й живіт заважати почав. Коли б не дармові – в житті не збирав би. А так бери безплатно, напихай, скільки в сумку влізе.

От і захопився. Далеченько відійшов від машини, де приховав на всяк випадок заряджену дубельтівку. Опеньки, – великі й маленькі, на товстих і на тонких ніжках, – мерехтіли перед очима, заманювали, як дівчата, своїми веснянками, а він їх чикрижив, аж ніж миготів, а сумка важчала і в плече в'їдалась.

Не одразу почув різкий металевий звук. Певно, хлопчачи машину знайшли, та й гріють у дверцята.

Скреготнув зубами і помчав навпростець через ліщинник. І тільки як в останню мить угледів бригадира «шабашників», жар змінився на холод раптово.

– Ти, Марковичу? – пробелькотів зоддалік.

– А що, не сподівався?

– Чому ж, гора з горою, як кажуть...

– Еге ж ...А ти заждався... Довгенько примусив чекати... Ключі!

– Ти що, Марковичу, жартувати надумав? – а сам підсувався ближче, стискаючи за спиною руків'я ножа.

– Ключі давай! – холодно і владно повторив Маркович. Тільки тепер запримітив Михайло в руках бригадира рушницю.

Вийняв із нагрудної кишені ключі й кинув у траву.

– Що ти мені, як собаці, кидаєш? В руки давай!

Нехотячи нагнувся, подав.

Не зчувся, як обпекло груди, загойдалися, перекрунулися дерева, як ступив кілька кроків за даленіючою машиною по розтовченому листю і впав.

Потім кілька разів приходив до тями від осінньої важкої прохолоди, пробував іще вилізти із лісу, що обступив його щільною загорожею, але дійти до людей так і не зміг...

Знайшли його вранішні грибники з обличчям, перекошеним чи то від болю, чи то від безсилля, – хіба вгадаєш, коли душа у чоловіка все життя була загороджена дощатим парканом, як той сад?

...Ото й надумав після похорону однокласника: «Посаджу свій сад. Аби пройти коли-небудь попід важкими вітами, зірвати вишню і відчутти на вустах оскому дитинства. Бо кожна людина має посадити і виплекати свій сад...»

СУСІД

Під хатою щось шелеснуло і притихло. Якби чужий хто – собака гавкав би, а то ж – ні. Може, старий уже, то й не чує. Але ж хтось там є...

Обережно вийшла на ганок. А на порозі – Степанко.

– Тобі чого так рано?

– А Фаня вже встала?

– Ну, хто ж у цій порі прокидається? Жайворонки хіба. Ти б ще пішов та полежав трохи.

- Ні, мені треба сказати їй щось дуже важливе...
- Пожде твоє казання! Краще ось візьми молока свіжого.
- Я вже напився. Мама корову видоїла... Ну, пустить же! Я тільки шепну їй щось – і все.
- Іди вже, – а сама осміхнулася. – Кавалер...
- Степанко підкрався до Фані, яка спала, розкинувши рученята на величезній подушці, та на вухо їй:
- Тр-р-р!..
- То ти? Чого хочеш? – схопилася спросоння, ображено підібгала губи.
- Прийдеш на ставок?
- Чого?
- Я там кубло знайшов. З яйцями!
- А чиє ж воно?
- А то я знаю? Думав, ти подивишся. Може, твоя качка знесла?
- То ходімо, – на ходу натягує платтячко Фаня.
- А мати відпустить?
- А де вона?
- У хлів пішла...
- То скоріше, поки не бачить!..
- Шмигнули через двір, аж подиміло. Слідочком курява взялася на дорозі, бо хоч іще вогко, та день літній, теплий – по дорозі пилюки на ступню.
- Біля ставка жаби повилазили на бережок, на сонечку боки гріють. Почули шльопання, одна за одною у воду – бовть! Порушили їхній спокій.
- Тепер понадимаються, та й будуть переквакуватися: «Кум, кума, позич полотна!» – «Кому, кому?» –

«Кумові, кумові, кумі й куменяткам!» – «Скре-ке-ке, скре-ке-ке, чи ви чули таке?».

– Як ти знаєш, про що вони говорять?

– Слухати вмію. Хочеш почути? Заплющ очі і слухай!..

Заплющила. Але краєм ока на Степанка позиркує. Бо то такий збиток – що хочеш, може вчверити. Так і є – підкрадається тихцем! А вона раз – і відступила. Хлопчик не втримався і шубовснув у ряску.

– Фаню, ой, Фаню! Рятуй мене! – зарепетував.

Дівча з переляку – й собі у воду, руку подає.

– А то я навмисно!

– Ага, тепер одяг мокрий. Мати прибі'є...

– Ми його зараз виперемо і висушимо. Сонце он яке! Висохне! Знімай і на куца повісь. Отак-о!..

Лежать обоє, на хмари дивляться, дрижаки ловлять, бо плесо ще холодне. Вдяганка сушиться...

Скільки потім згадував ті картини! На душі легше ставало. Ніби й не було такої довгої розлуки. Ніби й не його разом із батьками вивезли аж у Сибір, не давши ні зібратися, ні попрощатися.

Коли потяг од'їхав уже далеченько, Степан уявив, як то він буде без Фані. І заплакав. Бо без батьків – міг жити, а без неї – ні...

З дитячих літ – разом. Пасли гуси, потім череду. Коли саме його просила завернути корів, то летів, як на крилах, аби виконати прохання.

А вже коли підросли, мало не на колінах випрошував у дядька Гордія, аби відпустив дівчину на колодки, акуратно складені під плотом у Серафінки. Обсідали ті,

посірілі від часу, деревини, як горобці. Та якщо Фані не було – вечорниці вечорницями не звалися. От уміла ж чорнобривка і пожартувати, і слово привітне сказати, і відшити невдалих залицяльників. Не образливо, але так, що підходити більше не наслідувалися.

Після якогось спільного походу в сільський клуб Степан також спробував зізнатися, що небайдужий до дівчини. Фаня лише зітхнула і косу відкинула за плече:

– Невже у мене на одного охоронця менше стане?..

«Навпаки, більше!» – хотів заперечити, але те промовлене обпекло якоюсь гірчинкою і розчаруванням у голосі, через те не став сперечатися, щоб не втратити її назавше.

От пригадав – і так защеміло в серці! Тому чкурнув з якоїсь зупинки, поки воду набирали, та й повернувся в село. Не зразу – кілька місяців бомжував по станціях.

Худий, обдертий, аж ніби сам не свій, добувся у занедбану хатину. А побачив кохану – не стямився з радості. Хоча тішитися не було чому. Вона вчилася на повара, додому тепер навідувалася зрідка, на вечорниці й на танці не поспішала.

Зайде Степан у клуб, озирнеться – порожньо без Фані, хоч би й дівчат повно. Лише Марійка до нього метнеться, на танець запросить. А вже коли уважить однолітку, та притиснеться до нього, як пташеня, в очі заглядає – щаслива! От би так з Фанею! А – ні! Та на шию не повисне – горда. Може, тим іще більш приваблива.

Не підпускала до себе нікого – ні тутешніх зірвіголів, ні підгаецьких залицяльників. Подруги заміж виходили, а сама не поспішала, придивлялася.

Аж поки не прислали в колгосп нового спеціаліста по будівництву. Бувалий у бувальцях, до дівчат мав особливий підхід – всім обіцяв одружитися. Але якось побачив Фаню. Чим вразила – сам не знав. Лише дивувався змінам у собі: щоки, як у школяра, обливалися рум'янцем, язик заплітався, заготовлені жарти враз ставали нецікавими й непотрібними, навіть непристойними. При інших – міг розповісти, при Фані – анізащо!

Невдовзі й сільські парубки запримітили, що між ними пролетіла якась іскра, бо обоє мовчки розмовляють очима, і ніхто не знає – про що! Але, певно, розуміють одне одного. І домовилися.

Ніхто не здивувався, коли Йосип, як слухняна дитина, заслав старостів. Дівчина, для годиться, поколупала трохи піч, а потім вийняла заготовлені рушники і обв'язала «шукачів куниці, красної дівичі».

Степан кусав лікті з досади. Та що міг вдіяти? Фаня сама вибрала.

Ото тільки й міг, що дивитися через город, живучи у своїй хатині. Радів, коли дівчора (а їх народила Фаня аж четверо) прибігала до нього в гості – навіть приваблював змайстрованими іграшками чи соковитою фруктовиною. А ще любив дивитися з віддалік, як вправно і зграбно працює жінка на городі, – аж застигав окрай плоту і сам собі дивувався: півсела удовиць, а він, мов прив'язаний. Лише коли потрібна допомога – приходив першим. Йому й не треба нічого, аби лише була щасливою.

Йосип усе на роботі – з ранку й до ночі. А вдома, як на те, то кабан підлогу зірвав, то бичок відірвався, то

дверці полагодити, то дерево одчахнулося. Роботи – хоч відбавляй, а підсобити нікому.

Степан – тут як тут. Він би й жити разом не проти, аби тільки Фаня поруч. Та ж – навіть руки доторкнутися не дасть. Даремно Йосип дорікає їй сусідом, от, їй-право, даремно. Ревнує, напевно. А якось, коли той розізлився, докоряючи дружині, не стримався. Прийшов, шапку об землю кинув, за барки взяв:

– Знаєш, Йоську, я довго терпів. Але терпець уривається. Якщо ти таку жінку ображаєш, то оддай мені. Заберу, разом із дітьми. Ти ж мусиш із села виїхати, щоб я в’язи не скрутив ненароком. Не хочеться гріха на душу брати. Рішай...

Йосип затих і протверезів одразу. О ні, себе окремо, без дружини і дітей, не уявляв. Тому попросив пробачення і помирився з сусідом, а собі затямив, що суперник у нього – достойний. І хоча за чаркою потім ще не раз Степан доводив, що якби Фаня його любила, нікому б не віддав, Йосип тільки радів: саме йому те щастя випало.

Несподівано Степан помер. Серце підвело.

Йосип з Фанею поморочилися з похороном – сусід же, та й людина небайдужа. День видався прохолодним, на кладовище односельців пішло небагато. Відчинена хвіртка сиротливо скрипіла услід господареві...

Того дня Фаня прилягла раніше. Але не встигла повіки стулити, а Степан стоїть перед очима. Гарний такий, молодий. Мовчить, тільки кличе із собою: ходімо, мовляв, я й так тебе довго ждав.

Встала, ввімкнула світло. Знову лягла. І знову те ж саме...

Сусідки порадили – обсипати хату свяченим маком. Не допомогло.

Тоді Фаня одягнулася у святошне, узяла шматок хліба та пляшку в пакет і попрямувала на цвинтар. До знайомих, які дивилися на неї з пам'ятників, чемно кивала головою, наче вітаючись. Половина однорочників уже там.

Біля могили сусіда зупинилася, різко промовила:

– Ну, що, кликав? То я прийшла. Але – сваритися з тобою. Бач, ще й могорича взяла, аби лишень відчепився. Що собі напридумував? Невже не бачиш, я не любила тебе ніколи... Снитися він мені буде! А я тебе хочу бачити? Мене запитав? Маю про кого думати, є кого любити. А ти... Забудь мене... Вибач, що так грубо, але ж по-інакшому не розумієш. Так що – прощай і не клич із собою. Прийде пора, тоді й піду у засвіти. А зараз... онукам ще допомогти потрібно...

Степан більше не снівся. Лише коли поглядала на порожнє обійстя та сад, у якому гуляли вітри пронизливі, серце огортав смуток. По-справжньому оцінюєш лише тоді, коли втрачаєш...

ЗМІСТ

Чорні черешні	3
Баба померла	7
Лисоня	11
Перший пацієнт	15
Баба Василина	22
Білі туфельки	28
Весілля коханого	34
Видюще серце	41
Заговорена сорочка	48
Конвалії	55
«Називай мене бабусею...»	63
Родинна таємниця	69
Тернова доля	75
Цілюща вода	78
Посади свій сад	83
Сусід	88

Літературно-художнє видання

ПШЕНИЧНА Любов Антонівна

ЧЕРВОНІ ЧЕРЕШНІ

ЖИТТЄВІ ІСТОРІЇ

Літературний редактор – *Микола Пшеничний*

Верстка – *Ірина Сидорчук*

Здано до набору 10.12.2015 р. Підписано до друку 10.03.2016 р.

Формат 60 x 84 1/6. Папір офсет.

Ум. друк. арк. 6,00. Зам. № 7

Видрукувано ПП Дятлик М. С.
35304 Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин, вул. Центральна, 58

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

РВ № 11 від 12.06.2002 р.